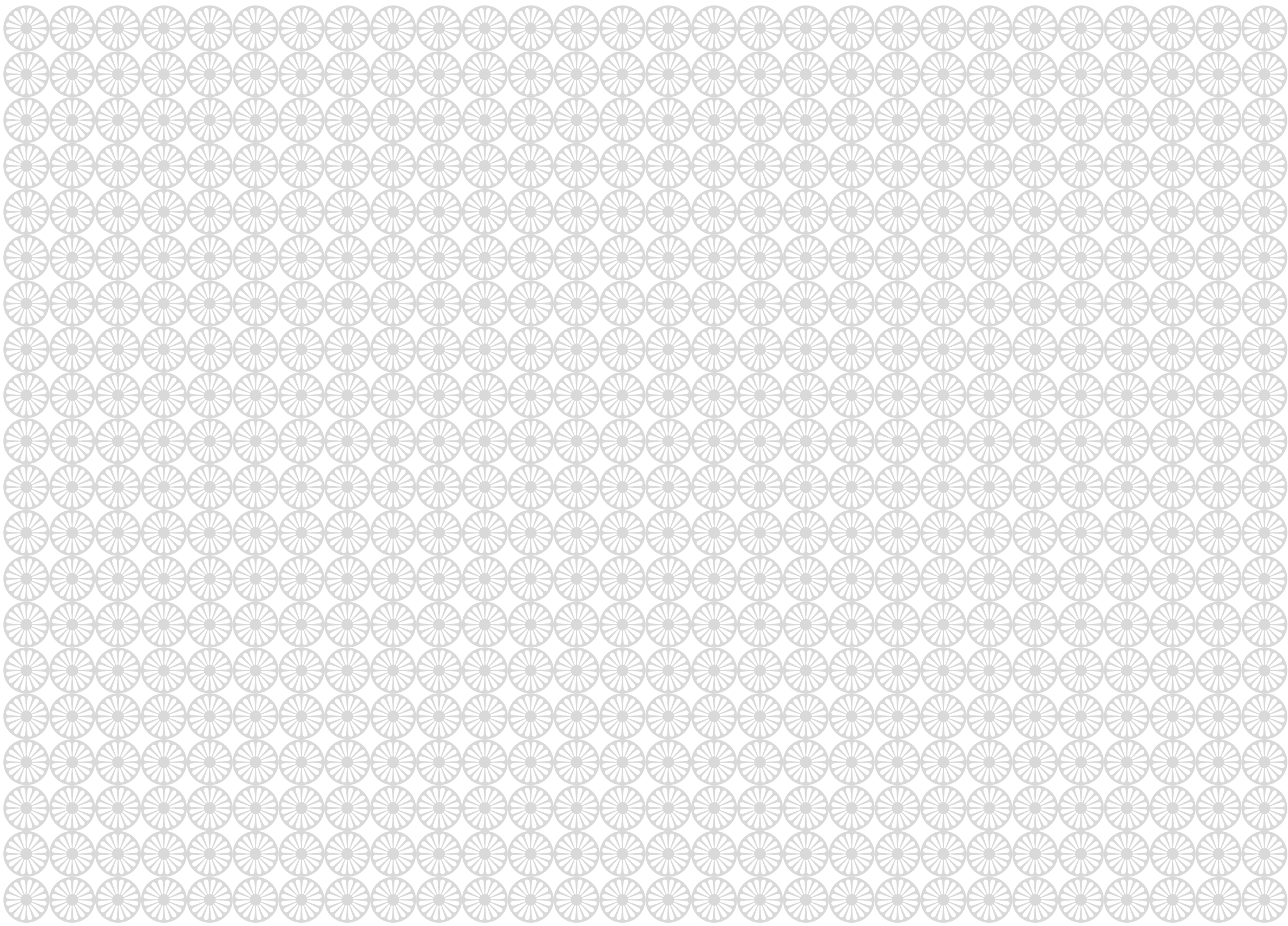

ROMAI

skirtingi, bet ne svetimi

ROMAI

skirtingi, bet ne svetimi

Leidinį parengė ir išleido:

Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Leidinys parengtas įgyvendinant Europos Sąjungos projektą
„Vietinės romų platformos – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis (VI dalis)“

Kalbos redaktorė: Ilona Čiužauskaitė
Grafikos dizainerė: Dovilė Steniukynaitė
Išleido: UAB „Petro ofsetas“
ISBN 978-609-420-802-7

Turinys

Ižanga	7	III DALIS. Romų įtraukties projektai	51
I DALIS. Romų istorija ir kultūra	9	Projektas „Vietinės romų platformos – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis“	53
I.I. Romų istorija	11	Projektai romų vaikams	59
Romų kilmė ir migracija į europą	11	Projektai romų jaunimui	63
Romų gyvenimas europoje – persekiojimas, vergovė, asimiliacija	12	Projektai romų moterims	67
Romų genocidas	14	Projektai suaugusiems	70
Lietuvos romų istorija	16	Kultūros projektai	73
I.II. Romų tapatybė	18	Projektai romų kalbai puoselėti	79
Skirtingos romų grupės	18	Romų genocidui skirti projektai	82
Romų kalba	20	Romų genocidui skirtos knygos	86
Romanipen	20	Konkursas premijai už geriausią baigiamąjį mokslo darbą lietuvių tautinių mažumų tematika gauti	88
Tikėjimas	21	Šaltiniai ir literatūra	91
Šeima	22		
Romų simboliai	23		
I.III. Romų kultūra	24		
Romų literatūra	24		
Romų muzika	26		
Romų šokiai	27		
II DALIS. Romai šiandieninėje Lietuvoje	31		
Demografiniai duomenys	33		
Švietimas	35		
Ekonominis aktyvumas ir finansinė padėtis	37		
Būstas	38		
Sveikata	39		
Diskriminacija ir antičigonizmas	40		
Dalyvavimas visuomeniniame gyvenime. Romų organizacijos	41		
Su romais dirbančios organizacijos	44		
Romų meno kolektyvai	47		

Įžanga

Ši knyga – apie romus: jų praeitį ir dabartį; istoriją ir kultūrą, kuri leidžia suprasti šios bendruomenės gyvenimo būdą ir vertybes, o juk suprasti reiškia priimti.

Romai nėra vienalytė grupė. Kiekvienoje šalyje jie sudaro labai skirtingas bendruomenes, kurios kalba skirtingomis kalbomis, išpažįsta skirtingas religijas ir puoselėja skirtingas tradicijas, tačiau juos visus vienija „romų dvasia“.

„Romų dvasia“ – tai labai ypatinga dvasia, kuri įgalina romų žmones perduoti iš kartos į kartą priklausymo etninei bendruomenei jausmą. Ši bendruomenė, turinti sudėtingą istoriją, išsiskiria tuo, kad tuo pačiu metu yra gyvybinga – romai sugeba būti laimingi, didžiuotis savo dainuojančiais ir šokančiais tauta. Tai yra žmonės, filosofiskai priimančys sudėtingą savo gyvenimą, tampantį kova už išgyvenimą socialinėje aplinkoje, kur galima susidurti su diskriminacija, kartais neapykanta, stigmatizacija, išvairumu ir atskirtimi. Tokie žmonės yra romai.

Romai – „keliaujanti“ tauta. Jie dažnai keliauja ir nuolat kur nors juda. Bet nesvarbu, ar buvo priversti, ar patys susiruošė į kelionę savo valia, romai nepasiduoda kasdieninio gyvenimo sunkumams. Ir, tai būdinga jiems, ilgoje savo egzistavimo istorijoje jie sugeba išsaugoti tą dvasią, neleidžiančią romams asimiliuotis ir skatina juos žiūrėti į ateitį, kurioje jie vis dar bus romai, tik taps laimingesni.

Galbūt kyla klausimas, kodėl šią bendruomenę vadiname romais, o ne daug metų girdėtu žodžiu „čigonai“?

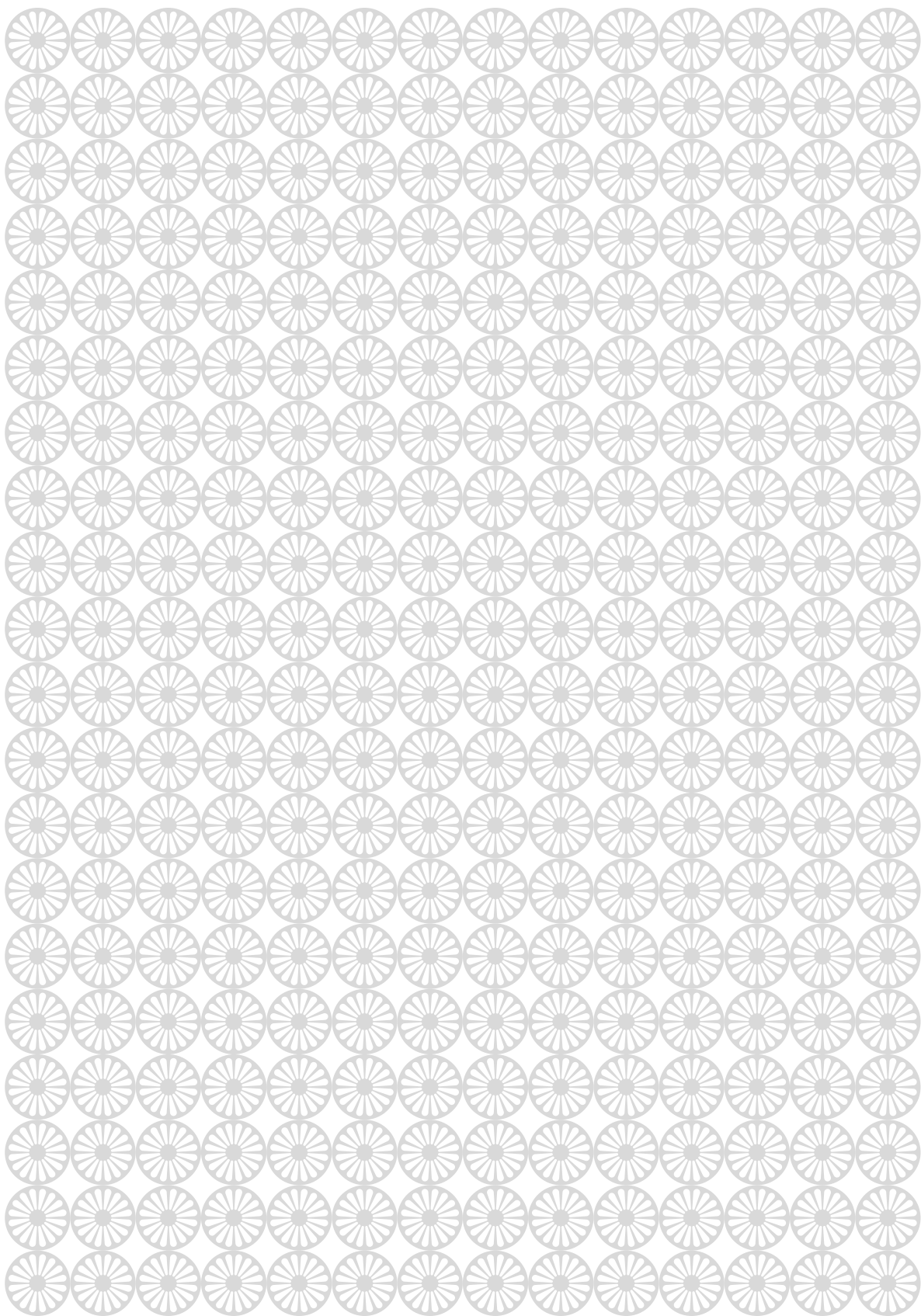
Terminas „čigonai“ ir giminiški žodžiai (Gitans, Gitanos, Gitani, Yifti, Giftos, Sigøynner ir t. t.) yra kilę iš Egipto mitologijos ir šios šalies pavadinimo anglų kalba Egypt. Viduramžiais, norėdami išvengti persekiojimo Europoje, romai patys sukūrė šį mitą teigdami esantys iš Egipto išvaryti krikščionių palikuonys.

„Romai“ kaip savarankiškas žmonių grupės pavadinimas atsirado Europoje po I Pasaulio romų suvažiavimo, vykusio Londone 1971 m. Romų bendruomenė save vadina Roma, tai reiškia „žmogus“, „žmonės“, ji tikisi, kad kiti juos taip pat vadins romais.

Galbūt knyga nepateiks atsakymų į visus jums rūpimus klausimus apie šią bendruomenę, bet ji nurodys išeities tašką, kuris suteiks galimybę suprasti romų tautą ir jos dvasią. Tad kviečiame pažinti romus, kurie yra skirtingi, bet ne svetimi.

¹ Bulgarijos romų aktyvisto Deyano Kolevo citata iš knygos Romų istorijos ir kultūros mokymo priemonė, Vilnius, 2013, p. 6.

² Ten pat, p. 6.

I DALIS.
ROMŪ ISTORIJA IR KULTŪRA

I.I. Romų istorija

Romų kilmė ir migracija į Europą

Daug faktų, susijusių su romų istorija, ginčytini ir neaiškūs, bet vienas iš nedaugelio faktų, susijusių su romų kilme ir įsikūrimu Europoje, yra jų kilmės šalis Indija. Ilgą laiką buvo manoma, kad romai kilę iš Egipto. XIX a., pastebėjus sanskrito ir romų kalbos panašumų, pasitvirtino indiškios romų kilmės hipotezė.

Neaišku, kada ir kodėl romai paliko Indiją. Daug istorikų mano, kad tai nutiko V–VI mūsų eros amžiuje ir buvo susiję su Guptos dinastijos žlugimu bei konfliktais su Indijos visuomene.³

X–XI a. romai jau gyveno Bizantijos imperijos teritorijoje, kurią pasiekė per Persiją ir Armėniją. Prieš išsikeldami į Vakarų Europą, Balkanuose romai gyveno kelis šimtmečius.

Romai, Stanislovas Bohušas-Sestšencevičius

Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus nuotr. (www.limis.lt)

Didelė romų migracijos banga Vidurio ir Vakarų Europos link prasidėjo Osmanų invazijos į Balkanus laikais. Dokumentuose kartais minima, kad Vakarų Europoje romai atsirado jau XIV a., bet dažniausiai nurodoma, kad tai įvyko XV a. Kad galėtų lengviau pereiti valstybių sienas, Balkanų romai dažnai pristatydavo esantys kankiniai, išvaryti iš Egipto musulmonų karių už tai, kad yra krikščionys. Dėl to jie gaudavo labdarą (maisto, drabužių) ir dokumentus, leidžiančius jiems laisvai judėti.⁴

³ Ten pat, p. 17.

⁴ Ten pat, p. 19.

Nėra tiksliai žinoma, kada pirmieji romai atkeliavo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK). XVI a. pirmos pusės dokumentai leidžia teigti, kaip romai gyveno LDK teritorijoje.⁵

Romų gyvenimas Europoje – persekiojimas, vergovė, asimiliacija

Ilgainiui į romus Europoje pradėta žiūrėti kaip į keistus žmones. Jie buvo tamsesnės odos spalvos; kalbėjo kalba, kuri skyrėsi nuo daugelio kitų, grindžiamų lotynų kalba; turėjo savo religinę sistemą, paremtą tiek krikščionyste, tiek islamu. Be to, katalikų bažnyčia buvo nepatenkinta kai kuria romų veikla, pavyzdžiui, ateities spėjimu.

Jau nuo XIV a. yra įrodymų, kad romai kentėjo nuo prietarų, diskriminacijos ir teisių apribojimų įvairiose Europos šalyse. Prietarai ir diskriminacija buvo įtvirtinti ir oficialiojoje politikoje, ir kasdieniame gyvenime.⁶

Nuo XIV a. antros pusės romai, kurie atvyko į Valakiją ir Moldaviją (dabar didesnė dalis šių teritorijų priklauso Rumunijai), buvo paversti vergais. Vergai romai priklausė kunigaikščiui, vienuolynams ar privatiems asmenims. Vergai buvo laikomi ne piliečiais, o savo ponų nuosavybe.⁷

Portugalijoje XVI a. tūkstančiai romų buvo deportuoti į Braziliją, iš jų atimta pilietybė. XVII a. Danijoje ir Norvegijoje konfiskuodavo visus laivus, kuriais keliaudavo romai. Anglijoje XVI a. karalienė Marija priėmė Egiptiečių aktą, kuriuo romai buvo baudžiami mirties bausme, o XVIII a. iš Britanijos romai buvo gabenami į Karibus kaip vergai. Įstatymus, nukreiptus prieš vergus, priimdavo ir kitos Europos šalys.

Naujus romų persekiojimo būdus išrado Šventosios Romos imperijos imperatorė Marija Teresė. Siekdama visiškos asimiliacijos, 1758 m. ji priėmė keletą nutarimų, kuriais buvo siekiama romus paversti naujaisiais vengrais. Romų vaikai buvo atimti iš savo šeimų ir „įvaikinti“ krikščioniškose šeimose, kad juos būtų galima „tinkamai“ užauginti.⁸

XX a. romų gyvenimas mažai pasikeitė net panaikinus vergiją XIX a. viduryje. Nuo tada, kai vergija buvo panaikinta, iki XX a. pradžios vyksta romų migracija, dažniausiai link Vidurio, Vakarų Europos ir Rusijos imperijos. Gana didelės romų grupės tuo metu išvyko į Šiaurės ir Pietų Ameriką, Australiją ir Pietų Afriką.

⁵ Lietuvos romų sakinės istorijos archyvas, Vilnius, 2022, p. 61.

⁶ Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie genocidą, Europos Taryba, 2017, p. 38.

⁷ Ten pat, p. 40.

⁸ Romų istorijos ir kultūros mokymo priemonė, Vilnius, 2013, p. 20.

Bandymai asimiliuoti romų kultūrą, atgrasyti juos nuo tautinių drabužių ir kalbos nepamiršti Europoje net praėjus keliems šimtmečiams po pirmųjų prieš romus nukreiptų įstatymų. Pavyzdžiui, Norvegijoje 1907 m. buvo įsteigta „Svanviken“ darbo stovykla. Jos tikslas – apgyvendinti romus ir padėti jiems pamiršti savo klajoklišką gyvenimą bei kultūrą, o vėliau – asimiliuoti juos į Norvegijos kultūrą. To buvo siekiama suteikiant būstą, galimybę ūkininkauti, uždraudžiant bendravimą su kitais šeimos nariais, kurių nebūdavo stovykloje. Šeimos buvo išardomos jėga ir 1900–1970 m. maždaug 1500 romų vaikų buvo įkurdinti vaikų globos namuose. Kalbėti romų kalba buvo griežtai draudžiama ir „Svanviken“ stovykloje, ir vaikų namuose.⁹

Toks šimtmečius trukęs neigiamas požiūris, be abejonės, padėjo naciams ir kitiems įtvirtinti išnaudojimo ir žudymo programą visuomenei tam per daug neprieštarujant.¹⁰

Klajojantys kotliarai (kalderašai), Užkarpatės Rusia, apie 1920 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowskio kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romuzeum.pl)

⁹ Ten pat, p. 29.

¹⁰ Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie genocidą, p. 38.

Romų genocidas

Nuo 1933 m. Vokietijoje, atėjus į valdžią Adolfui Hitleriui, išplėtota ideologija, apsauganti vokiškąją rasę nuo maišymosi su „nešvariais“ žmonėmis.

1936 m. įkurtas specialus Rasinės higienos tyrimų institutas, kurio direktorius Robertas Ritteris paskelbė, kad romai yra „pirmykštės būtybės“, neturinčios individualumo, istorijos ir kultūros. Jis rekomendavo, kad jiems būtų uždrausta susilaukti palikuonių, ir taip „grynoji rasė“ pamažu būtų apvaloma atsikratant romų. Dar daugiau – uždraustos mišrios santuokos.¹¹ Romai tapo beteisiais piliečiais, neturinčiais pragyvenimo šaltinių. Jų persekiojimas nuo to laiko tik intensyvėjo. Jau po dvejų metų, 1938-aisiais, Vokietijos romai pradėdami deportuoti į koncentracijos stovyklas Dachau, Buchenvalde, Ravensbriuke ir kitur.

Belžeco darbo stovyklos kaliniai (kalderašai), 1941 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowskio kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus, Varšuvoje www.romuzeum.pl)

Daugybė darbo stovyklų buvo pastatyta Vokietijoje, Austrijoje ir vokiečių okupuotose Vidurio ir Rytų Europos teritorijose. Iš pradžių dauguma jų įsteigtos kaip baudžiamosios darbo stovyklos tik romų vyrams. Vien Austrijos teritorijoje tokių buvo septyniolika. Kai kurios iš šių stovyklų, pavyzdžiui, „Lety“ Pietų Bohemijoje arba Belžeco kompleksas Lenkijoje, buvo paversti „čigonų stovyklomis“ romų vyrams, moterims ir vaikams. Daug stovyklų uždaryta 1943 m.; jose laikomi žmonės buvo deportuoti į mirties stovyklas, kitas darbo stovyklas arba tiesiog nužudyti

vietoje. Stovyklose romams teko sunkiai dirbti. Dėl bado, sunkaus fizinio darbo ir ligų daug jų neišgyveno.

1940 m. sausį užfiksuoti pirmieji stambaus masto nacių veiksmai vykdant romų genocidą: siekiant patikrinti „Zyklon-B“ kristalų, vėliau naudotų dujų kameroje, efektyvumą, Buchenvaldo koncentracijos stovykloje buvo nužudyta 250 romų vaikų.¹²

Sisteminis romų žudymas prasidėjo 1941 m. vasarą Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą.¹³

1942 m. gruodžio 16 d. Heinrichas Himmleris įsakė deportuoti visus Europoje likusius sintus ir romus į koncentracijos stovyklą. Netrukus po to pasirodė nurodymų su romais elgtis kaip ir su žydais. 1943 m. sausio 29 d. išleistame įgyvendinimo reglamente buvo nurodyta, kad tremties vieta bus Aušvicas. Tai lėmė, kad Aušvice-Birkenau buvo įkurta „čigonų šeimų stovykla“, vadinama Zigeunerlager. Romų deportacija, prasidėjusi 1943 m. vasarį, tęsėsi iki 1944 m. liepos. Įkalinti nacių pareigūnų, romai patyrė smurtą, prievartą, kankinimus ir žiaurius medicininius eksperimentus.¹⁴

Romų šeimų lageris egzistavo 17 mėnesių. Manoma, kad stovykloje buvo įkalinta apie 23 tūkst. romų vyrų, moterų ir vaikų. Joje užregistruota apie 21 tūkst. žmonių (tarp jų daugiau nei 370 vaikų, kurie, kaip manoma, ten gimė). Mokslininkai mano, kad Aušvice gali būti nužudyta nuo 19 iki 23 tūkst. romų.¹⁵

1944 m. naktį iš gegužės 15-osios į 16-ąją Aušvice romai pasipriešino vokiečiams, ketinusiems sunaikinti romų šeimų lageryje kalinamus maždaug 6500 žmonių. Todėl gegužės 16-oji minima kaip romų pasipriešinimo diena.

Deja, bet savo planus vokiečiai įgyvendino 1944 m. rugpjūčio 2 d. – nužudyti likę 2897 romai. Šią dieną minima Tarptautinė romų genocido diena.

Romai buvo persekiojami priklausomai nuo konkrečios situacijos skirtingose šalyse. Nacių okupuotose Sovietų Sąjungos teritorijose su romais buvo elgiama si kaip su žydais ir komunistais. Baltijos šalyse itin aktyviai veikė mobilūs nacių naikinimo būriai, žudę romus vietoje. Aktyvios romų naikinimo priemonės buvo taikomos Jugoslavijoje, čia žuvo apie 90 tūkst. romų. Romai iš Prancūzijos (kaip ir iš Liuksemburgo, Belgijos ir Nyderlandų) buvo siunčiami į darbo ir koncentracijos stovyklas Vokietijoje, maždaug 16–18 tūkst. jų žuvo. Italijoje vykdant prieš šią tautinę grupę nukreiptą politiką jie buvo sulaikomi, dauguma jų siunčiami į darbo ir naikinimo stovyklas. Toks pats likimas ištiko ir Vengrijos romus, o romai Slovakijoje buvo varomi į darbo brigadas, tremiami ir žudomi slovakų tautiečių. Lenkijos romai buvo apgyvendinti šalies getuose, vėliau deportuoti į darbo ir naikinimo stovyklas, kur 25 tūkst. arba daugiau nei 60 proc. jų žuvo.¹⁶

Nėra duomenų, kiek tiksliai buvo nužudyta romų Antrojo pasaulinio karo metais, galėjo būti 220 000–1 000 000 romų tautybės aukų.

¹¹ Romų istorijos ir kultūros mokymo priemonė, p. 35.

¹² Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais, Vilnius, 2020, p. 14.

¹³ Holocaust. Factsheets on Romani history, <https://rm.coe.int/holocaust-factsheets-on-romani-history/16808b1ab0>.

¹⁴ Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais, Vilnius, 2020, p. 14.

¹⁵ Ten pat, p. 16.

¹⁶ Ten pat, p. 18.

Lietuvos romų istorija

XVI a. romai jau gyveno LDK teritorijoje. Tikėtina, kad į ją jie atvyko iš Lenkijos ir Baltarusijos.

Ilgą laiką buvo manoma, kad 1501 m. gegužės 25 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras suteikė privilegiją romams laisvai klajoti LDK žemėse, bet dabar žinoma, kad dokumentas buvo netikras. Nors privilegija ir buvo suklastota, ne visi romai norėjo klajoti, dalis gyveno sėsliai. Bajorų žemėse ir miestuose sėsliai gyvenantys romai užsiimdavo amatais, prekiaavo, prižiūrėjo arklius, dirbo žemę ir buvo laikomi savais.

Kaip ir daugelyje kitų valstybių, Lietuvoje romų padėtis buvo reguliuojama įvairiais teisės aktais. Nors Lietuvoje, skirtingai nei kitose Vakarų valstybėse, nebuvo priimta tokių griežtų prieš romus nukreiptų įstatymų, Antrasis ir Trečiasis Lietuvos Statutai (1566 m.; 1588 m.) įtvirtino bausmę romams už klajojimą – išvarymą iš šalies.

Romų taboras prie Rėkyvos, Pelikšas Bugailiškis, apie 1936 m.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus nuotr. (www.limis.lt)

Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos, romai buvo paversti valstybiniais valstiečiais, buvo priimami vis griežtesni įstatymai, draudžiantys jiems klajoti. Didžioji dauguma tuometinėje Lietuvos teritorijoje gyvenusių romų, manoma, tęsė klajoklišką ar pusiau klajoklišką gyvenimo būdą XIX–XX a. pradžioje.

Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940), žymiausio tarpukario romų kultūros tyrinėtojo Izidoriaus Kisino tvirtinimu, romai buvo „visateisiai piliečiai“, jie turėjo lietuviškus pasus, bet privalėjo gyventi tų valsčių, kur buvo prirašyti, ribose. Prieš romų tradicinę gyvenimą faktiškai nebuvo imtasi jokių administracinių priemonių.¹⁷

Antrasis pasaulinis karas tapo didžiule tragedija Lietuvos romų bendruomenei.

1942 m. nacistinės Vokietijos okupuotoje Lietuvoje prasidėjo masiniai romų areštai. Sulaikyti romų kilmės asmenys buvo gabenami į koncentracijos stovyklas ir darbams į Vokietiją ir Prancūziją. Iš viso iš Lietuvos deportuota maždaug tūkstantis romų. Kartu su žydais romai buvo naikinami ir Lietuvos teritorijoje. Remiantis oficialiais duomenimis, iš viso nacistinės Vokietijos okupacijos metais Lietuvoje nužudyta apie 500 romų arba maždaug kas trečias Lietuvos romas. Trūksta duomenų apie klajokliškai gyvenusių romų aukas Holokausto metu, tik spėjama, kad jų gali būti ir daugiau.¹⁸

Iš Vokiečių saugumo policijos ir SD pareigūno Hisso 1943 m. balandžio 5 d. rašto galima suprasti, kad Lietuvos romai buvo laikomi Pabradės, Pravieniškių ir Ežerėlio durpyno stovyklose.¹⁹ Nuo 1943 m. liepos 1 d. pradėjo veikti dar viena priverčiamoji darbo stovykla Kazlų Rūdos valsčiuje Raudonplynės durpyne. Galimas dalykas, kad šioje stovykloje taip pat buvo įdarbinta Lietuvos romų.²⁰ Daugiausia Lietuvos romų buvo įkalinta ir nužudyta Pravieniškių priverčiamoji darbo stovykloje. Taip pat žinoma, kad Paneriuose (Vilnius) galėjo būti nužudyta iki 100 Lietuvos romų.

Zofija Beresnevičiūtė Buchenvalde 1945 m.,
Vidos Beinortienės nuotr.

Karo pabaigoje daugumą į Vakarų Europą išvežtų Lietuvos romų išlaisvino Sąjungininkų (JAV ir Didžiosios Britanijos) kariuomenė. Nors romams buvo siūlyta pasilikti Vakarų Europos šalyse, jie vis dėlto grįžo į sovietų okupuotą Lietuvą.

Sovietmečiu, 1956 m. priėmus privalomą romų sedentarizaciją paskelbusio SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką „Dėl valkataujančių čigonų įtraukimo į darbą“, romai pradėjo gyventi sėsliai. Maždaug ketvirtadalis visos bendruomenės apsigyveno 2020 m. panaikintoje Kirtimų gyvenvietėje Vilniuje.

¹⁷ Aušra Simoniukštytė, Lietuvos romų istorijos apžvalga, p. 9. www.romuplatforma.lt.

¹⁸ Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais, p. 7.

¹⁹ Ten pat, p. 29.

²⁰ Ten pat.

I.II. Romų tapatybė

Skirtingos romų grupės

Romai nėra viena grupė. Kiekvienoje šalyje jie sudaro skirtingas bendruomenes, kurios kalba skirtingomis kalbomis, išpažįsta skirtingas religijas ir puoselėja skirtingas tradicijas.

Be to, ne visi romai, gyvenantys Europoje, save vadina romais. Kiti vartoja savo grupės pavadinimą, pvz., sintai gyvena Vokietijoje ir Italijoje, manušai – Prancūzijoje, tatere – Norvegijoje, kale – Suomijoje ir Ispanijoje.

Romai, kurie save vadina romais, priklauso įvairioms grupėms ir subgrupėms. Grupių pavadinimai paprastai kilę iš tradicinių profesijų, religijos, gyvenimo būdo ir geografinės vietos.²¹ Pagrindinės romų grupės, skirstant pagal užsiėmimus, yra kalderašai (katilų gamintojai), lovarai (arklių pirkliai), čururai (sietų dirbėjai), ursariai (meškų vedžiotojai) ir kiti.

Lietuvoje romai priklauso trimis grupėms: lietuvių (litóvska romá) romai, latvių (lotfítka romá) romai ir kotliarai. Lietuvių romai yra seniausia mūsų teritorijoje gyvenanti romų subgrupė. Lietuvos ir Latvijos romai yra katalikai, o kotliarai, kurie į Lietuvą atvyko iš Moldovos tik po Antrojo pasaulinio karo, stačiatikiai. Taip pat skiriasi šių grupių kalbos.

Ursariai, Rumunija, apie 1915 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowski kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romuzeum.pl)

Kalderašai dirba, Moldova, apie 1915 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowski kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romuzeum.pl)

Pintinių gamintojai, Prancūzija, apie 1930 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowski kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romuzeum.pl)

²¹ FACTSHEETS ON ROMANI CULTURE. Romani group names, compiled by Zuzana Bodnárová, <https://rm.coe.int/factsheets-on-romani-culture-1-7-romani-group-names/1680aac36b>.

Romų kalba

Romų kalba labai sena. Ji vadinama Romani, Romanes arba Romani čhib. Kalba priklauso indoeuropiečių kalbų šeimos indoarijų kalbų atšakai. Joje yra skolinių iš tų šalių, per kurias romai keliavo link Europos. Lietuvos romų kalboje rasime baltarusių, lenkų, lietuvių, rusų kalbų žodžių.

Šiuo metu pasaulyje yra daugybė romų kalbos tarmių, kai kurios jų sunkiai tarpusavyje suprantamos. Pavyzdžiui, dažnas Lietuvos romas nesupras vokiečių arba vengrų romų kalbos.

Lietuvoje yra paplitusios trys romų kalbos tarmės: Lietuvos romų (litóvska romá), Latvijos romų (lotfítka romá) ir kotliarų. Lietuvos romų tarmė yra didžiausia pagal ja kalbančiųjų skaičių ir vartojama visoje Lietuvoje ir net už jos ribų – Lietuvos ir Baltarusijos (pvz., Ašmenoje), Lietuvos ir Rusijos (Kaliningrado sritis) paribyje.²² Latvijos romų (lotfítka romá) tarmė yra paplitusi Šiaurės Lietuvoje: pagrindinės vietovės, kur kalbama šia tarme, yra Šiauliai, Žagarė, Mažeikiai. Tarmė taip pat priklauso šiaurės rytų romų tarmių grupei ir yra gana artima litóvska romá tarmei, bet istoriškai buvo stipriai paveikta latvių kalbos.²³ Kotliarų tarmė priklauso šiaurės vlachų romų tarmių grupei ir susiformavo rumunų kalbos teritorijoje. Ji labai skiriasi nuo kitų dviejų Lietuvos romų kalbų; ja kalba apie 200 romų tautybės asmenų Vilniuje ir jo apylinkėse.

Tačiau yra šalių, kur romai nekalba savo kalba. Pavyzdžiui, Bulgarijoje daugelio romų gimtosios kalbos yra bulgarų, turkų arba rumunų. Ispanijoje dėl romanes kalbos draudimo prieš kelis šimtmečius romai kalba tik ispaniškai.

Siekiant saugoti ir skleisti romų kalbą kaip svarbią bendruomenės identiteto dalį, 2003 m. Lietuvoje buvo išleista pirmoji romų kalbos abėcėlė „ROMANĖ BUKVI“, kurią parengė Teofilė Bagdonavičienė kartu su Henrika Prosniaikova. 2011 m. Vida Beinortienė parengė romų kalbos gramatiką ir žodyną „Romany Čhib. Romų kalba“. Ši knyga padeda geriau pažinti Lietuvos romų tarmę.

Romanipen

Vidinį savo gyvenimą romai reguliuoja remdamiesi nerašytomis taisyklėmis, kurios vadinasi romanipen. Tai yra viskas, kas skiria romus nuo kitų; tai visuma tam tikrų vertybių ir normų, kurių privalo laikytis romai, norintys priklausyti bendruomenei.

Romanipen taisyklės reguliuoja kasdienį romų gyvenimą, kultūrą, tikėjimą, santykius su vyresniais, vyrų ir moterų santykius, moterų padėtį bendruomenėje, konfliktų sprendimą.

Romanipen samprata dar labiau sustiprinama terminu amare Roma (mūsų romai). Ši sąvoka reiškia labiau socialinį sugrupavimą nei pasaulio suvokimą. „Mūsų romai“ priešpriešinami vaer/cudza Roma (kitiems romams).²⁴

Tikėjimas

Dėl šimtmečius trukusios kelionės iš Indijos į Europą romai prarado tradicinę Indijos religiją ir priimdavo tikėjimą tų žmonių, tarp kurių atsidadavo. Nuolatinės klajonės lėmė tai, kad romai lengvai keitė vieną religiją į kitą ir skirtingų religijų elementus naudodavo savo papročiuose ir tradicijose.

Tačiau svarbiausias dalykas romams visada buvo tikėjimas, o ne religingumas.

Lietuvoje romų bendruomenė išpažįsta dvi pagrindines religijas – i litóvska romá ir lotfítka romá yra katalikai, o iš Moldovos po Antrojo pasaulinio karo atvykę kotliarai – stačiatikiai.

Kaip ir lietuviai, romai švenčia visas religines šventes. Per šv. Velykas ir šv. Kalėdas, kad ir gausi būtų šeima, visi renkasi pas vyriausiąjį šeimos narį.

Romų piligrimai Sent Mari de la Mere (Prancūzija), 1959 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowskio kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romuzeum.pl)

²² Kirill Kozhanov, „Lietuvos romų (litóvska romá) tarmė: istorija ir kalbiniai ypatumai“, Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvas, Vilnius, 2022, p. 26.

²³ Ten pat, p. 27.

²⁴ Romų istorijos ir kultūros mokymo priemonė, Vilnius, 2013, p. 59.

²⁵ Ten pat.

Šeima

Romams šeima yra šventa aplinka, kurioje per šimtmečius buvo kuriama, vystoma, saugoma ir perduodama materialinė ir dvasinė šios tautinės grupės kultūra. Net neturėdami rašto, romai sugebėjo išsaugoti gimtąją kalbą, gausią tautosaką, įdomias šventes, papročius, ritualus ir tradicijas, unikalius amatus ir jų technologijas, vertybes ir t. t.²⁵

Abipusė parama, pagarba, meilė ir harmonija yra aukščiausios romų šeimos dorybės. Šeimos nariai – tėvai, vaikai, broliai ir seserys – padeda vieni kitiems darbe ir per šventes, ir laimėje, ir nelaimėje. Romai ieško paramos ir pagalbos pirmiausia savo šeimose. Šeimos narių tarpusavio pagarba yra viena iš pagrindinių šeimos gyvenimo taisyklių. Pavyzdžiui, pagarba tėvams laikoma kiekvieno šeimos nario pareiga. Vaikams nepriimtina nemandagiai ar pakeltu tonu kalbėtis su tėvais. Vaikai privalo klausytis, ką sako tėvai, nes jie turi daugiau gyvenimiškos patirties ir visada siekia gero savo vaikams. Kai vaikai užauga, jie turi rūpintis savo tėvais, kaip kad tėvai juos mažus prižiūrėjo. Palikti senus ir bejėgius tėvus vienus ir leisti jiems patiems rūpintis savimi yra nepriimtina.²⁶

Romai Sarajeve, apie 1930 m.

Andrzejaus Grzymałos-Kozłowski kolekcijos nuotr.
(Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romzeum.pl).

Vaikai yra didžiausias kiekvienos romų šeimos lobis; vaikų gimimui ir auginimui suteikiama ypatinga prasmė. Vaikai mokomi saugoti šeimos ir giminės tradicijas, papročius, kasdienio gyvenimo taisykles ir normas; jie anksti įtraukiami į šeimos verslą.²⁷ Romų vaikams įtaką daro ne tik motina ar tėvas, bet ir senelė, senelis, dėdė, teta, vyresni broliai ir seserys, pusbroliai.

²⁶ Ten pat, p. 60.

²⁷ Ten pat.

Romų simboliai

1971 m. balandžio 8 d. Londone įvyko I Pasaulio romų kongresas, kurį inicijavo Tarptautinė romų sąjunga (International Romani Union).

Kongreso metu buvo priimti sprendimai, svarbūs politiniam romų judėjimui ir visai romų bendruomenei. Kongresas patvirtino romų vėliavą ir himną. Taip pat jis nutarė vietoj neigiamą atspalvį turinčio žodžio „čigonas“ siūlyti žodį „romas“, nes romai tarpusavyje save vadina Roma (žmogus).

Romų vėliava – raudonas 16 stipinų ratas mėlyname ir žaliame fone. Ratas vėliavoje primena indišką romų kilmę (ratas Indijoje simbolizuoja čakrą) ir ilgą kelionę iš Indijos į Europą. Mėlyna ir žalia spalvos simbolizuoja dangų ir žolę, kurie siejami su romų klajoklių praeitimi.

Romų himnu tapo populiari daina „Dželem, dželem“ („Aš klajoju, aš klajoju“), sukurta serbo Žarko Jovanovičiaus.

1990 m. IV Pasaulio romų kongreso metu nuspręsta balandžio 8-ąją minėti Tarptautinę romų dieną. Ji kasmet minima ir Lietuvoje.

I Pasaulio romų kongresas

Nuotr. iš <https://worldromacongressart.com/the-archive/first-world-roma-congress/>

I.III. Romų kultūra

Romų literatūra

Romai pradėjo rašyti tik XX a. pradžioje. Dažniausiai jie rašo oficialia tos valstybės, kurioje gyvena, kalba ir tik nedaugelis savo kūryboje vartoja romų kalbą.

Laikoma, kad pirmieji kūriniai, parašyti romų, atsirado Rusijoje. Aleksandras Germanas (1893–1955) 1915 m. parašė esė „Kirminas graužia“, kuri buvo įtraukta į vieną tuo metu leidžiamą antologiją.

1960 m. buvusioje Jugoslavijoje susiklostė palankios sąlygos puoselėti romų kultūrą ir kalbą. Iš kilo tokie romų rašytojai kaip Slobodan Berberski (1919–1989), Ali (Alija) Krasnici (g. 1952), vienas iš nedaugelio rašančių romų kalba, poetai Rajko Durič (g. 1947) ir Jovan Nikolič (g. 1955).

Vienas žymiausių romų romanistų, kurio kūriniai išversti į keturiolika kalbų, yra Prancūzijos romas Mateo Maximoff (1917–1999).

Mateo Maximoff.

Nuotr. iš http://www.unionsverlag.com/info/person.asp?pers_id=1663

Kurti rašytoją paskatino labai įdomi istorija: dėl dviejų romų šeimų konflikto Mateo atsidūrė kalėjime. Jį ginantis advokatas paprašė, kad Mateo aprašytų konfliktą. Aprašęs kilusį konfliktą ir romų tradicijas, jis suprato, kad negali nerašyti. Savo pirmą romaną prancūzų kalba „Ursistorija“ (pranc. Les Ursitory) Maximoff parašė 1939 m., bet išspausdintas jis buvo tik 1946 m. Tipiškoje mitologizuojančioje romų pasakoje antgamtinės būtybės ir jėgos yra sudėtingos tikrovės sudedamosios dalys.²⁸

Dėl patiriamos stigmatizacijos ir atskirties, išgyvento genocido Antrojo pasaulinio karo metais romų literatūra ir poezija kupina sunkių išgyvenimų ir patirčių.

Poetas O Dragano le Trumpesqo-Jevremovič eilėraštyje „Kodėl, mama, pagimdei mane?“ (Sostar, daie, biandian man) klausia:

Kodėl, mama, pagimdei mane?	Sostar, daie, biandian man?
Kodėl, Dieve, romu padarei mane?	Sostar, Devla, rom kerdian man?
Visą pasaulį apkeliauti	Mashkar o them nashti jav,
Nesuradus savo vietos niekur,	Murro than kathende nashti arakhav,
Kur eiti, kur vykti?	Kai te jav, kai te aresav,
Net kvėpuoti turiu lėtai ir slaptai.	Musai lokhes thai cioral te phurdav. ²⁹

²⁸ Romani literature, Factsheets on Roma history, Council of Europe, <https://rm.coe.int/factsheets-on-romani-literature-2-0-romani-literature/1680aac50f>.

²⁹ Delia Grigore, „A Pattern of Thinking in Romani Poetry“, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publication/no30_ses/p161-178.pdf.

Labai jautrus Santino Spinelli eilėraštis „Aušvicas“:

Santino Spinelli.

Nuotr. iš <https://www.romarchive.eu/en/collection/p/santino-spinelli/>

Išsausėjusi burna,
juodos akys,
šaltos lūpos,
tyla.
Sudaužyta širdis,
be dvasios,
be žodžių,
tai ne aimana.

Muj shuko,
iakha kale,
vusht shudre,
acipen.
Ilo cindo,
bi ogesqo,
bi lavesqo,
nanai roipen.

Romų poezija kupina grožio, laisvės ir meilės. Pirmoji romų poetė moteris Bronislawa Wajs (Lenkija), kurią visi vadino Papuša, rašo:

Bronislawa Wajs.

Nuotr. iš https://en.wikipedia.org/wiki/Bronis%C5%82awa_Wajs

Žvelgiu čia, žvelgiu ten
Žvelgiu čia, žvelgiu ten –
Viskas virpa, pasaulis juokiasi.
Žvaigždės per naktis danguje
kalbasi, mirguliuoja, spindi.
Žvaigždutės. O kas jas supranta,
miegoti nenori.
Į Paukščių Taką žiūri –
šis takas laimingas,
žmones į gerą
gyvenimą veda.
Žvelgiu čia ir ten žvelgiu,
kur sidabrinis mėnulis upėse maudos,
tarsi jaunos merginos
šiltose pamiškės upėse.
Kas čia vyksta? Viskas virpa.
Pasaulis juokiasi!³¹

³⁰ Ten pat.

³¹ <https://literaturairmenas.lt/publicistika/papuzos-eilerasciai>.

Nors tarp Lietuvos romų nėra rašytojų, kaimyninių šalių romai labai prisidėjo prie romų literatūros ir kalbos plėtojimo. Leksa Manuš (Aleksandras Beluginas, 1942–1997) – latvių poetas ir lingvistas, pirmas išvertęs vedų epą „Ramajana“ į romanes kalbą. Baltarusis Valdemaras Kalininas (g. 1941) išvertė Bibliją į romų kalbos dialektą, kurio kalba taip pat ir litovska romá.

Romų muzika

Nėra vieno muzikos žanro, kuris apimtų visą romų muziką, arba ritminio modelio, kuris vienyty visas romų melodijas. Istoriski profesionalūs romų muzikantai dažnai mokėsi ir transformavo tos šalies, kurioje gyveno, muziką.³²

Tačiau romai ir patys kūrė muziką. Vienas žymiausių romų kompozitorių ir muzikantų yra vengras János Bihari (1764–1827), jis laikomas romų akademinės muzikos ir verbunkų pradininku.

Labai skirtingi stiliai, kuriuos istoriskai formuoja ir nuolat pertvarko romai, yra flamenkas, manuš džiazas (manouche), rusiški romansai, balkanų muzika, vengrų čardašai, taip pat sintezės su džiazu, hipopu, Vakarų muzika ir daugybė nacionalinių „liaudies“ žanrų.³³ Kaip vieną iš romų muzikos žanrų galima išskirti Holokausto dainas. Žinomiausia daina „Aušvicate hi kher baro“ buvo išsaugota kelių Aušvico koncentracijos stovyklą išgyvenusių romų.

Romų muzika populiari kiekvienoje šalyje, kur gyvena romai, o romų muzikantai sulaukia sėkmės ne tik savo šalyse, bet ir tarptautiniu mastu. Vienas žymiausių XX a. džiaz muzikantų yra manuš grupei priklausantis belgų gitaristas Django Reinhardt (1910–1953), kuris trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje išpopuliarino manuš džiazą.

Django Reinhardt, 1946 m.
Nuotr. iš https://en.wikipedia.org/wiki/Django_Reinhardt

Muzikantas rėmėsi afroamerikietiškomis džiaz tradicijomis ir romų ritminiais bei instrumentiniais elementais.³⁴

Nors tarp romų muzikantų daugiau vyrų, romų moterys taip pat sulaukia tarptautinio pripažinimo. Viena žymiausių romų dainininkių Europoje yra iš Šiaurės Makedonijos kilusi Ema Redžepova (1943–2016), išleidusi daugiau nei 100 singlų, įrašiusi 20 albumų ir režisavusi 6 filmus, daugiausia apie gimtinę ir romų tradicijas.

Už savo humanitarinę veiklą ji kelis kartus buvo nominuota Nobelio taikos premijai.

Ema Redžepova.
Nuotr. iš <https://www.last.fm/music/Ema+Redzepova/+wiki>

Romų šokiai

Romų atlikėjai, ypač romų šokėjai, linksmino ir žavėjo publiką, kad ir kur jie keliaudavo. Galime atsekti romų šokio įtaką turkų, rusų, ispanų ir kitų šalių šokiams. Daugelyje iki šiol atliekamų romų šokių esama akivaizdžių bendrų bruožų, įskaitant sūkurius, ryškų pėdų judėjimą ir tryvimą, klubų ir pečių judesius, įmantrų rankų judėjimą.³⁵

Daug kas nustemba sužinojęs, kad visame pasaulyje žinomą flamenko šokį sukūrė Andalūzijos (Ispanija) romai. Romų flamenkas sujungia elgesį, gestus, poeziją, šokį, muziką, emocijas. Jis glaudžiai susijęs su tarpusavio santykiais tarp romų ir neromų ir yra giliai įsišaknijęs kasdieniame romų gyvenime.

Balkanuose ir Turkijoje šoka čočeko (kai kur cucek) šokį. Tai – vienas populiariausių romų solo šokių. Jam būdinga improvizacija, jis pasižymi rankų gestais, dubuo, pilvas ir pečiai juda atskirai, purtomi pečiai. Tai taip pat apima šuolius, sukimus ir sudėtingą kojų darbą.

Vengrijoje populiarūs čardašas ir botolas. Čardašas yra porinis piršlybų šokis, o botolą šoka su lazdomis. Šokis apima galingus, akrobatinius triukus, charizmatiškus rankų gestus ir ritmiškus šūksnius.

³² The Universe of Romani Music by Dr. Petra Gelbart – December 1, 2020, www.eriarc.org.

³³ Petra Gelbart, „Is There Such a Thing as Romani Music?“, <https://www.romarchive.eu/en/music/there-such-thing-romani-music/>.

³⁴ Why It's Time to Reclaim Romani Art History, BY ETHEL BROOKS IN OPINION, <https://www.frieze.com/article/why-its-time-reclaim-romani-art-history>.

³⁵ Dance, <https://www.romarchive.eu/en/dance/>.

Granada, 1906 m.

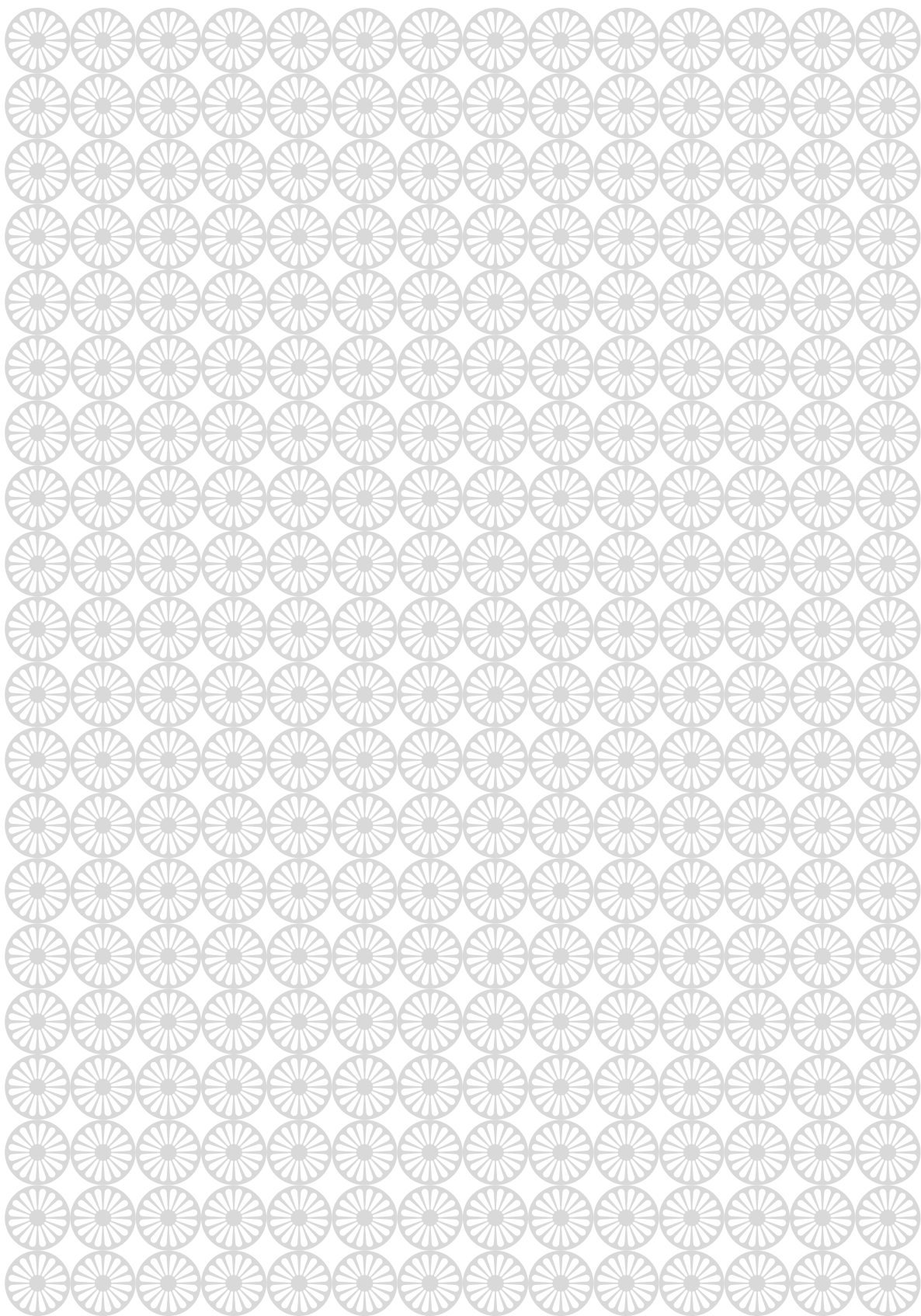
Andrzejaus Grzymałos-Kozłowskio kolekcijos nuotr. (Romų kultūros muziejus Varšuvoje, www.romzeum.pl)

Rumunijoje romai šoka ladų šokį (Lad's Dance). Tai yra virtuoziškas, harmoningas šokis, apimantis greitus, ritmiškus pėdų ir rankų judesius su spragtelėjimais, plojimais ir paspaudimais.

Botolas, Vengrija, 1955.

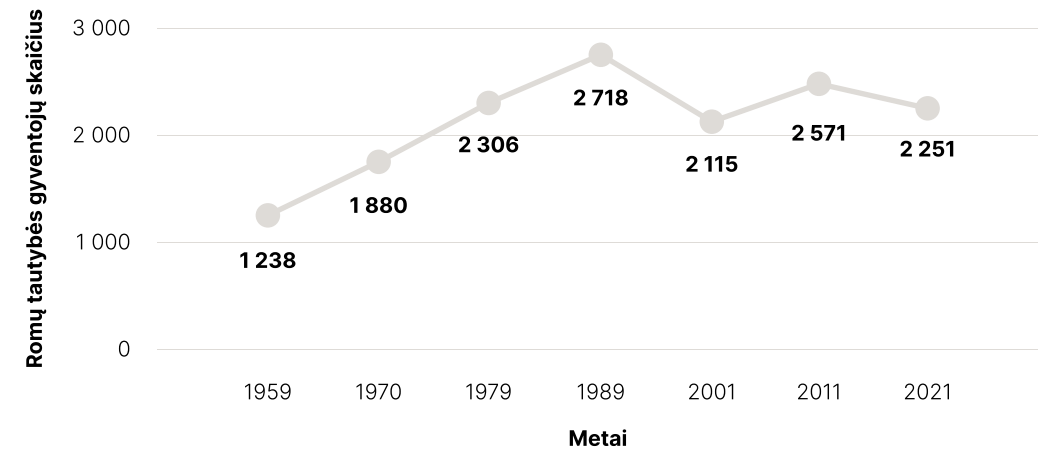
Zsuzsanna Bene nuotr. <https://www.romarchive.eu/en/dance/hungary-overview-botolo-and-czardas/>

II DALIS.
ROMAI ŠIANDIENINĖJE LIETUVOJE

Demografiniai duomenys

Romai yra viena mažiausių bendruomenių Lietuvoje. Remiantis 2021 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis (toliau – 2021 m. surašymas), 2021 m. sausio 1 d. Lietuvoje gyveno 2 810 761 gyventojas. Iš jų 2251, arba 0,08 proc., buvo romų tautybės gyventojai. Per pastaruosius kelis dešimtmečius romų skaičius Lietuvoje smarkiai nesikeitė, jų mūsų šalyje gyveno 2000–3000 (1 pav.). Absoliuti dauguma romų tautybės Lietuvos gyventojų turėjo Lietuvos pilietybę (95,3 proc.), kiti turėjo leidimus gyventi arba buvo kitų šalių piliečiai.

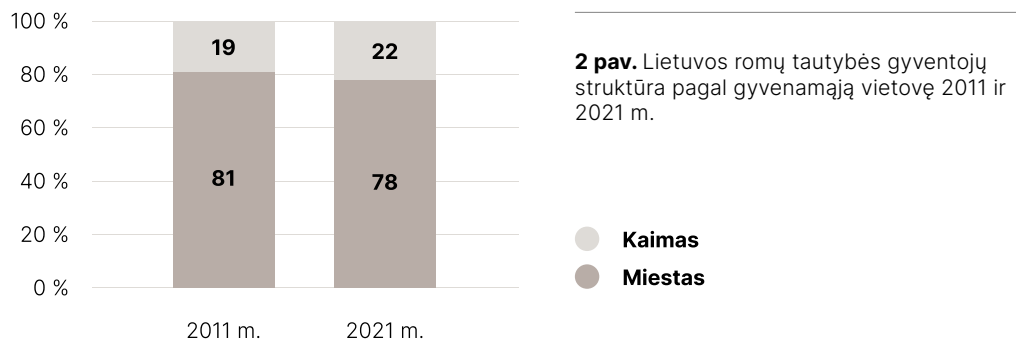
1 pav. Romų tautybės gyventojų skaičius Lietuvoje pokyčiai

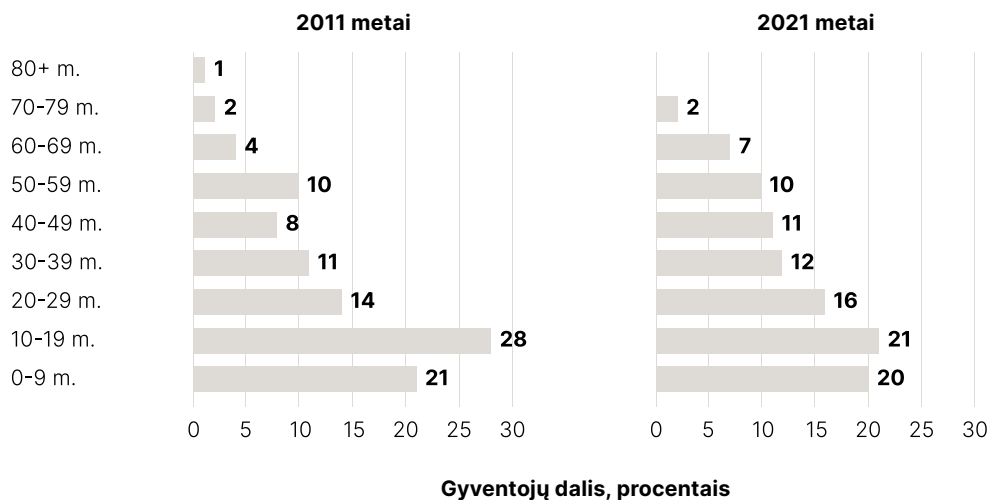
Tarptautinės romų dienos minėjimas.
„Padėk pritapti“ nuotr.

2021 m. surašymo duomenys rodo, kad 24,3 proc. visų Lietuvos romų tautybės gyventojų gyveno Vilniaus miesto savivaldybėje. Taip pat didelės romų bendruomenės telkėsi Kauno miesto (8,2 proc.), Panevėžio miesto (6,3 proc.), Jonavos r. (5,5 proc.), Vilkaviškio r. (4,4 proc.), Klaipėdos m. (4,2 proc.), Šiaulių r. (3,6 proc.), Anykščių r. (3,6 proc.), Marijampolės (3,4 proc.), Šiaulių m. (3,2 proc.), Ukmergės r. (3,1 proc.), Šalčininkų r. (3,0 proc.) savivaldybėse. Visose kitose savivaldybėse buvo pasiskirstę 27,2 proc. visų Lietuvos romų tautybės gyventojų.

2021 m. apie 78 proc. romų tautybės gyventojų Lietuvoje gyveno miestuose, 2011 m. šio rodiklio reikšmė buvo 81 proc. (2 pav.).

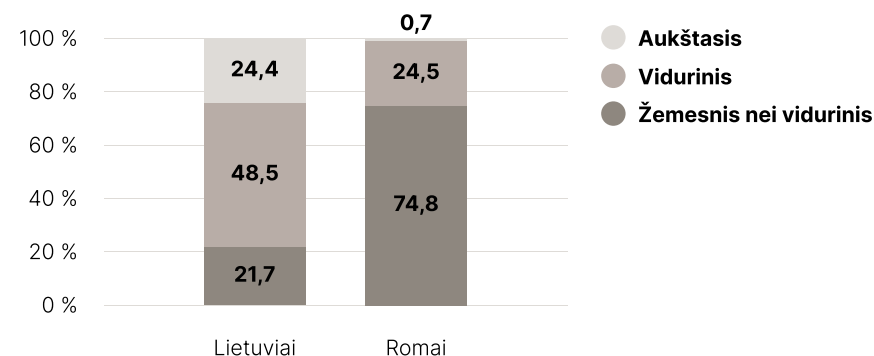
Romų bendruomenė gana jauna. Nors nuo 2011 iki 2021 m. sumažėjo 10–19 metų amžiaus romų, jaunimas sudaro didelę dalį romų bendruomenės.

3 pav. Lietuvos romų pasiskirstymas pagal amžių surašymo ir skirtingų tyrimų duomenimis 2011 ir 2021 m.

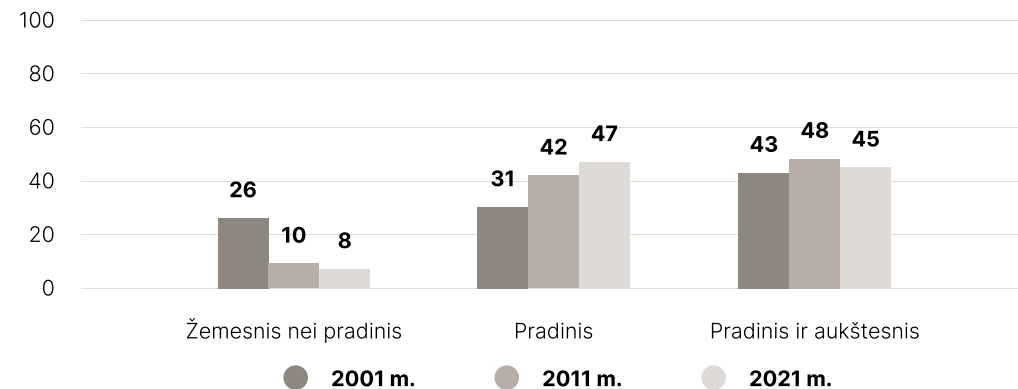
Švietimas

2021 m. surašymo rezultatai rodo, kad kol kas romų bendruomenės išsilavinimas yra žemas ir labai skiriasi nuo lietuvių išsilavinimo (4 pav.). Tarp romų tautybės gyventojų beveik nėra asmenų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą. Lietuvių tautybės gyventojų šis rodiklis siekia 20,3 proc. Be to, daugiau negu 70 proc. romų tautybės gyventojų turi žemesnį nei vidurinis išsilavinimą (4 pav.).

4 pav. Lietuvių ir romų tautybės gyventojų (10 metų ir vyresnių) išsilavinimas Lietuvoje 2021 m.

Nors romų tautybės gyventojų išsilavinimo rodikliai neaukšti, Lietuvos gyventojų surašymų rezultatai rodo, kad neraštingumas tarp romų mažėja (5 pav.).

5 pav. Romų tautybės gyventojų (10 metų ir vyresnių) išsilavinimas Lietuvoje 2001, 2011 ir 2021 m.

Pamokų ruoš.
„Padėk pritapti“ nuotr.

2020 m. atlikto tyrimo „Romų tautinės mažumos padėtis“ duomenys rodo, kad romų tautybės gyventojų išsilavinimo rodikliai pastaraisiais metais didėjo. Didžiausia pažanga fiksuojama jaunimo grupėje, palyginus 2015 m. ir 2020 m. tyrimo duomenis.

Jaunimo grupėje (20–29 m.) sumažėjo neraštingų ir pradinio išsilavinimo neįgijusių asmenų (nuo 11 iki 4 proc.) ir išaugo pagrindinį (nuo 22 iki 30 proc.) ir vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų (nuo 8 iki 18 proc.).

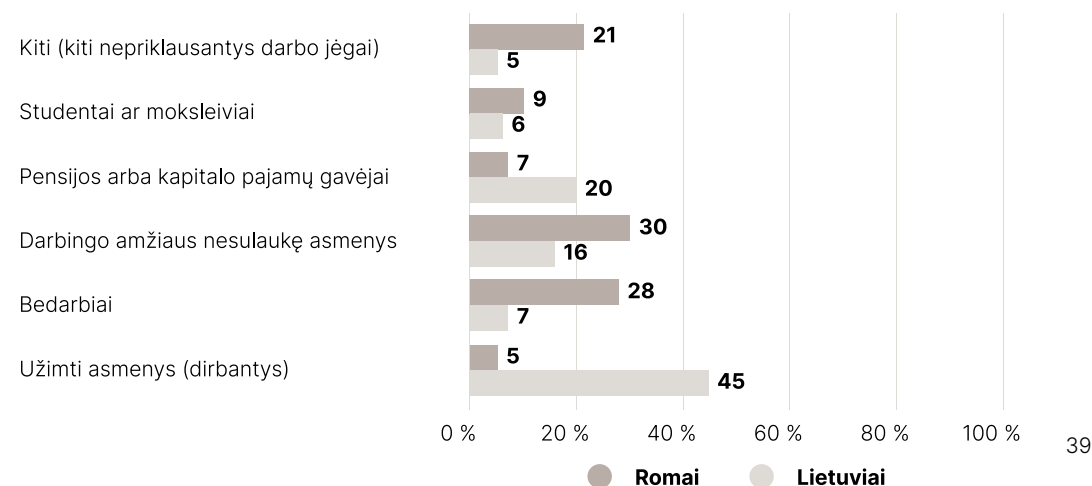
Taip pat nuo 33 iki 50 proc. padidėjo romų tautybės vaikų (3–6 metų amžiaus), dalyvaujančių ikimokykliniame ir priešmokykliniame ugdyme, dalis. Fiksuojamas tolygesnis romų moksleivių pasiskirstymas pagal klases bendrojo ugdymo mokyklose, daugėja besimokančių vyresnių nei 16 metų asmenų.

Romų vaikai lanko ikimokyklinę grupę Romų visuomenės centre.
Romų visuomenės centro nuotr.

Ekonominis aktyvumas ir finansinė padėtis

2021 m. surašymo duomenys rodo, kad užimti romų tautybės gyventojai (dirbantys) sudarė 5 proc. visų romų tautybės gyventojų. Palyginti su lietuvių tautybės gyventojais (45 proc.), romų užimtumo rodikliai buvo gerokai mažesni (6 pav.). Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad romų tautybės gyventojų populiacija yra jauna, palyginti su lietuvių tautybės gyventojų populiacija. Taigi ir darbingo amžiaus gyventojų dalis gerokai mažesnė. Gyventojų grupė nuo 30 iki 64 metų tarp lietuvių sudarė 49 proc. visos populiacijos, tarp romų – 37 proc.

6 pav. Romai ir lietuviai pagal ekonominio aktyvumo statusą Lietuvoje 2021 m.

2020 m. atlikto tyrimo „Romų tautinės mažumos padėtis“ rezultatai rodo, kad užimtumo rodikliams tam tikrą įtaką gali turėti gyvenamosios vietovės veiksnys. Užimtumo rodikliai didesni didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Tyrimų rezultatai atskleidžia, kad per pastaruosius penkerius metus Vilniaus mieste išaugo dirbančių romų dalis ir sumažėjo bedarbių.

Užimtumo duomenų analizė rodo, kad darbo rinkoje sėkmingiau dalyvauja pagrindinio ir aukštesnio išsilavinimo lygį įgiję romų tautybės asmenys – 39 proc. tokių išsilavinimą turinčių asmenų nurodė, kad šiuo metu dirba (iš turinčių pradinį ir žemesnį išsilavinimą dirba tik 14 proc. romų tautybės asmenų).

Svarbūs pokyčiai fiksuojami jaunimo (20–29 m.) amžiaus grupėje – 2020 m. šioje amžiaus grupėje dirbo 42 proc. aktyvių darbo rinkos dalyvių (kitose amžiaus grupėse dirba 20 proc. asmenų). Lyginant su 2015 m. duomenimis, 2020 m. dirbančių asmenų dalis jaunimo grupėje išaugo 13 proc.

Nuo užimtumo rodiklių priklauso gyventojų pajamos ir finansinė padėtis. Lyginant su 2015 m., 2020 m. sumažėjo romų namų ūkių, kurie yra 2 ar daugiau kartų dėl pinigų stokos nesumokėję mokesčių už komunalines paslaugas (nuo 58 iki 34 proc.), ir penktadaliu išaugo galinčiųjų pakankamai šildyti būstą.

Profesinis orientavimas grožio srityje. „Padėk pritapti“ nuotr.

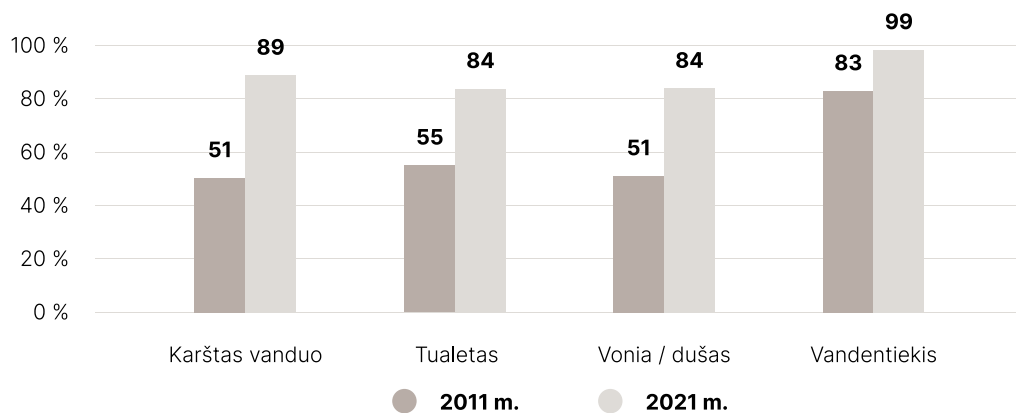
Romų tautybės asmenų pajamos, vertinant absoliučiais skaičiais, nuo 2015 iki 2020 m. augo (vidutiniškai nuo 78 Eur iki 147 Eur vienam asmeniui), bet skurdo lygis išlieka labai aukštas ir siekia 96 proc.

Būstas

Vienas iš pagrindinių rodiklių vertinant gyventojų gyvenimo kokybę ir gyvenimo sąlygas yra būsto patogumai: vandens tiekimo sistema, tualetas su vandens nuleidimo sistema, vonios įrenginiai, centrinis šildymas. Surašymų rezultatai rodo, kad nuo 2011 iki 2021 m. romų tautybės asmenų, kurie gyvena būstuose su patogumais, dalis smarkiai išaugo. Tačiau vis tiek šie rodikliai vis dar yra mažesni negu lietuvių tautybės gyventojų.

Informacija apie patogumus romų būstuose Lietuvoje 2011 ir 2021 m. pateikiama 7 pav.

2020 m. atlikto tyrimo „Romų tautinės mažumos padėtis“ rezultatai rodo, kad romai rečiau yra visateisiai būsto, kuriame gyvena, savininkai – 26 proc. romų turi būstą nuosavybės teise; bendras šalies vidurkis – 85 proc. 43 proc. romų namų ūkių gyvena socialiniuose būstuose arba gauna kompensacijas nuomai. Su paskola būstą įsigijusių romų namų ūkio dalis yra nedidelė – tik 2 proc.; šalies vidurkis – 6 proc.

7 pav. Romai pagal patogumus savo gyvenamuose būstuose Lietuvoje 2011 ir 2021 m.

Sveikata

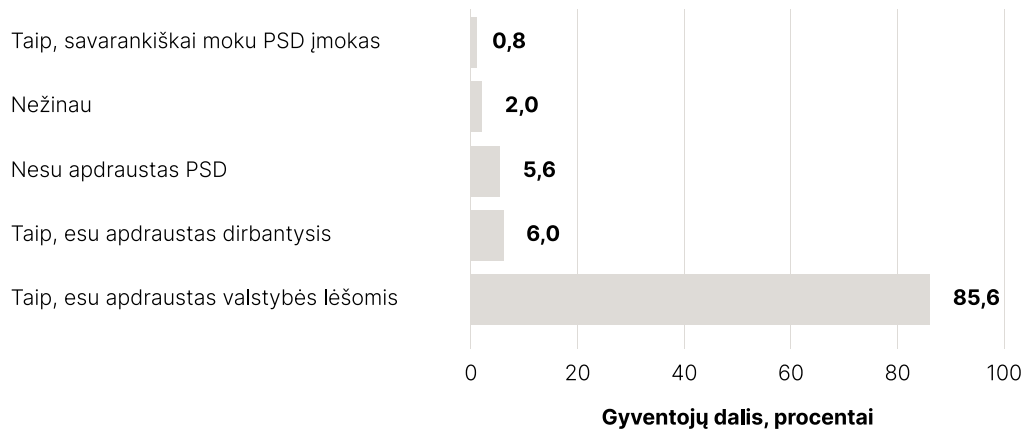
Mokslininkų sutariama, kad vienas iš svarbiausių visuomenės sveikatos rodiklių – vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė. Prastesnius romų tautybės gyventojų rodiklius, lyginant su kitų tautybių Lietuvos gyventojais, rodo visos populiacijos lygmens tyrimas. 2019 metais atlikto epidemiologinio tyrimo rezultatai atskleidžia, kad Lietuvoje romų tautybės gyventojų sveikatos rodikliai prasteni nei kitų tautybių gyventojų. Su gyventojų surašymu sujungti mirtingumo tyrimo duomenys rodo, kad romų tautybės vyrų (sulaukusių 20 metų) vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė buvo 11,83 metų trumpesnė negu lietuvių tautybės vyrų, o romų tautybės moterų (sulaukusių 20 metų) tikėtina gyvenimo trukmė – 7,71 metų trumpesnė negu lietuvių tautybės moterų (1 lentelė). Vidutinė tikėtina romų tautybės vyrų gyvenimo trukmė 2011–2017 m. siekė 40,39 (37,14–43,65) metų, o moterų – 53,58 (50,52–56,63) metų.

Tautybė	Vyrai	Moterys
Romai	40,39 (37,14–43,65)	53,58 (50,52–56,63)
Lietuviai	52,22 (52,13–52,32)	61,29 (61,21–61,38)
Lenkai	49,01 (48,69–49,33)	59,86 (59,59–60,13)
Rusai	49,83 (49,48–50,18)	59,85 (59,57–60,13)
Baltarusiai	49,79 (48,97–50,61)	60,27 (59,62–60,91)

1 lentelė. Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sulaukus 20 m. ir 95 % pasikliautiniai intervalai pagal tautybę, Lietuva, 2011–2017 m.

Pastabos: Lentelėje pateikta eksperimentinė mokslinė statistika. Skaičiavimai atlikti remiantis Statistikos departamento su 2011 m. gyventojų surašymu sujungtais agreguotais duomenimis (2011–2017 m.). Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai ir jų 95 % pasikliautiniai intervalai apskaičiuoti pagal Jungtinės Karalystės statistikos tarnybos metodiką (ONS, Office for National Statistics 2003). Dėl mažo mirčių skaičiaus romų grupės vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių statistinė paklaida ir pasikliautiniai intervalai yra pakankamai dideli. Todėl interpretuojant šiuos duomenis būtina nurodyti ir pasikliautinius intervalus.

Svarbu pažymėti, kad tarp romų tautybės gyventojų daugėja asmenų, kurie turi privalomąjį sveikatos draudimą. 2020 m. atlikto tyrimo „Romų tautinės mažumos padėtis“ rezultatai rodo, kad sumažėjo suaugusių romų (15 metų ir vyresnių), neturinčių privalomojo sveikatos draudimo (8 pav.). Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad 2015 m. privalomojo sveikatos draudimo neturėjo 13,8 proc. romų, o 2020 m. šis rodiklis buvo 5,6 proc. Privalomasis sveikatos draudimas yra svarbus siekiant gauti valstybės kompensuojamas sveikatos priežiūros paslaugas.

8 pav. Romų tautybės gyventojų apklausos respondentų atsakymų į klausimą „Ar Jūs turite privalomąjį sveikatos draudimą?“ pasiskirstymas, N = 250, 2020 metų duomenys

Diskriminacija ir antičigonizmas

2022–2023 m. Lietuvos žmogaus teisių centras atliko tyrimą, kuriame buvo analizuojama Lietuvos romų ir žydų patirtis gyvenant Lietuvoje. Tyrimo duomenimis, romų bendruomenė Lietuvoje patiria giliai įsišaknijusiais stereotipais grįstą diskriminaciją kasdienybėje, gatvėje, įvairiose konkrečiose gyvenimo srityse, tokiose kaip bandymas įsidarbinti ar išsinuomoti būstą.

Nepaisant to, kad romų bendruomenė Lietuvoje nedidelė, 2022 m. duomenimis, 58,6 proc. Lietuvos gyventojų nenorėtų gyventi kaimynystėje su romais, o dirbti vienoje darbovietėje – net 31 proc. respondentų.

Romų diskriminacija ir antičigonizmas yra pagrindiniai veiksniai, lemiantys romų atskirtį visuomenėje.

Antičigonizmas – specifinė rasizmo forma, rasinio pranašumo ideologija, nužmoginimo ir institucinio rasizmo forma, kylanti dėl istorinės diskriminacijos (pagal 2011 m. Europos Tarybos ECRI rekomendaciją Nr. 13 „Dėl kovos su antičigonizmu ir romų diskriminacija“).

Antičigonizmas yra plati kolektyvinio, o ne individualaus pobūdžio sąvoka, nukreipta į visus tuos, kurie visuomenėje suvokiami kaip čigonai. Diskriminacija dažniausiai turi asmeninį tikslą, todėl negali aprėpti visų netinkamo elgesio formų romų atžvilgiu.

2023 m. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigė Ekspertų komisiją kovai su antičigonizmu, kurios tikslas – stebėti ir analizuoti antičigonizmo apraiškas visuomenėje, informuoti apie jas kompetentingas institucijas, rengti ataskaitas ir tyrimus, planuoti priemones kovai su antičigonizmu.

Dalyvavimas visuomeniniame gyvenime Romų organizacijos

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę, romai, kaip ir kitos tautinės mažumos, pradėjo burtis į nevyriausybinės organizacijas ir dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Pirmoji romų organizacija Vilniaus čigonų bendrija buvo įkurta 1992 m.

Šiuo metu veikia šios romų organizacijos: Lietuvos romų bendruomenė, įkurta 2014 m.; Šiauliuose nuo 2013 m. veiklą vykdo Romų integracijos centras; 2021 m. Panevėžyje įsteigta asociacija „Romų bendruomenė“.

Šių organizacijų lyderiai aktyviai įsitraukia į visuomeninę ir politinę veiklą. Bendradarbiaudami su valstybės ir savivaldybių institucijomis, žiniasklaida, jie aktyviai sprendžia romų bendruomenės klausimus ir pristato romų kultūrą visuomenei. 2019 m., sutelkusios jėgas ir bendradarbiaudamos su valstybės institucijomis, romų organizacijos pasiekė, kad rugpjūčio 2-ąją minima Romų genocido atminimo diena būtų oficialiai pripažinta ir įtraukta į Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymą.

Lietuvos romų bendruomenė (Vilnius)

Organizacija įsteigta 2014 m.

Organizacijos pirmininkas – Ištvanas Kvik

El. p. sarerroma@gmail.com

Ištvanas Kvik.

Irmanto Gelūno „ŽMONĖS Foto“ nuotr.

Lietuvos romų bendruomenės pirmininkas Ištvanas Kvik – aktyvus romų bendruomenės lyderis, dalyvaujantis sprendžiant romų integracijos klausimus. Jo vadovaujamas romų ansamblis „Sare Roma“ tapo profesionaliu kolektyvu, skleidžiančiu romų muziką ir kultūrą įvairiose pasaulio šalyse.

Lietuvos romų bendruomenės tikslas – spręsti pagrindines romų problemas, stengtis įtraukti romų jaunimą ir skatinti bendruomenės aktyvumą. Organizacija aktyviai bendradarbiauja su Tautinių mažumų departamentu prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilniaus miesto savivaldybe ir kitomis valstybės institucijomis, kad būtų pagerinta romų tautybės asmenų padėtis Lietuvoje.

Lietuvos romų bendruomenė yra Tarptautinės romų sąjungos (International Romani Union), vienijančios viso pasaulio romų bendruomenes, narė. Kartu su kitais organizacijos nariais Lietuvos romų bendruomenė įsitraukia į ilgalaikius projektus, per kuriuos skatinamas romų kultūros pažinimas ir romų genocido aukų atminimas.

Pagerbti romų genocido aukas – svarbi organizacijos misija. Kasmet rugpjūčio 2 d. Lietuvos romų bendruomenės pastangomis vis daugiau politikų, valstybės tarnautojų, diplomatų ir romų susirenka Panerių memoriale pagerbti romų, nužudytų Antrojo pasaulinio karo metu.

Lietuvos romų bendruomenė aktyviai įsitraukia į įvairius projektus. Kaip partnerė ji dalyvavo Europos socialinio fondo agentūros lėšomis finansuojamame projekte „Dirbkime kartu su romais“ (2016–2023), skirtame romų integracijai į darbo rinką, vykdė projektą „GALIU“ (2020–2023), kurio tikslas – įgalinti romų bendruomenę skatinant socialinę integraciją. Šiuo projektu buvo siekiama ne tik suteikti romams galimybę aktyviau įsitraukti į vietos bendruomenės veiklas, bet ir skatinti romų ir kitų tautybių žmonių dialogą ir taip mažinti neigiamas visuomenės nuostatas. 2020–2023 m. Vilniuje įgyvendintas socialinio verslo projektas „Romų restoranas „GYPSY Lounge & Grill“. Restorane buvo tiekiami tradiciniai romų patiekalai, o jame dirbantys romai galėjo įgyti būtinų kompetencijų, reikalingų integruojantis į darbo rinką.

Lietuvos romų bendruomenė kasmet organizuoja romų kultūros ir muzikos festivalį „Gypsy Fest“. Nuo 2017-ųjų organizuojamo festivalio tikslas – pristatyti romų kultūrą plačiajai visuomenei ir keisti neigiamus stereotipus apie romų bendruomenę. Vilniečių ir miesto svečių pamėgtame renginyje pasirodo Lietuvos romų meno kolektyvai, atvyksta romų ansamblių iš užsienio. „Gypsy Fest“ festivalio reikšmė ir įtaka nuolat auga ir daro teigiamą poveikį.

Romų integracijos centras (Šiauliai)

Organizacija įsteigta 2013 m.

Organizacijos pirmininkė – Konsuela Mačiulevičiūtė

El. p. kmaciuleviciute@yahoo.com

Konsuela Mačiulevičiūtė.
Asmeninio archyvo nuotr.

Dešimtmetį Šiauliuose veikiantis Romų integracijos centras, vadovaujamas veiklios pirmininkės Konsuelos Mačiulevičiūtės, tapo svarbia romų kultūros ir integracijos organizacija.

Nuo 2015 m. Romų integracijos centras Šiauliuose organizuoja romų muzikos konkursą-festivalį „Tambūrinas“. Tambūrinas – mažas, bet garsiai skambantis instrumentas, kuris galbūt atlydėjo romus į Lietuvą. Festivalis tapo svarbiu kultūros renginiu, kurio kiekvieną vasarą laukia šiauliečiai ir miesto svečiai. Jame atsiskleidžia romų šokio ir muzikos grožis ir skatinamas tarpkultūrinis dialogas.

Romų integracijos centras ne tik dalyvavo įgyvendinant projektus „Dirbkime kartu su romais“, „GALIU“, kuriuo siekta įgalinti romų bendruomenę skatinant socialinę integraciją, bet ir nuolat įsitraukia į tarptautines iniciatyvas, atstovauja Lietuvai tarptautinėse organizacijose.

Asociacija „Romų bendruomenė“ (Panevėžys)

Organizacija įsteigta 2021 m.

Organizacijos vadovė – Rasma Pažemeckaitė

El. p. rasmamichai@gmail.com

Rasma Pažemeckaitė.
Rūtos Gričinės nuotr.

Rasma Pažemeckaitė – aktyvus ir savo tikslo siekiantis žmogus, nebijantis gyvenimo išbandymų. Ji visada garsiai kalbėjo apie romų problemas ir siekė, kad į jas dėmesį atkreiptų valstybės institucijos. 2023 m. Rasma dalyvavo savivaldos rinkimuose.

Ilgą laiką tobulinusi savo kvalifikaciją įvairiose srityse, pagaliau Pažemeckaitė rado svajonių darbą ir sėkmingai dirba pardavimo srityje. Asmeninė sėkmė dar labiau paskatino ją siekti pokyčių romų bendruomenėje, todėl 2021 m. ji įkūrė asociaciją „Romų bendruomenė“ ir deda dar daugiau pastangų, kad romai jaustųsi visateisiais Lietuvos visuomenės nariais.

Per keletą pastarųjų metų organizacija įgyvendino du projektus, kuriuos finansavo Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Pirmuoju projektu buvo siekiama skatinti dialogą su Panevėžio miesto ir rajono mokyklomis, kad būtų užkirsta romų moksleivių diskriminacija švietimo srityje. Kitas organizacijos projektas buvo skirtas romams įtraukti į darbo rinką. Projekto metu per įvairias verslininkų platformas buvo pristatoma romų bendruomenė, ieškoma kontaktų ir galimų darbdavių, galinčių priimti romus į darbą.

Su romais dirbančios organizacijos

Viešoji įstaiga Romų visuomenės centras

Organizacija įsteigta 2001 m.

Organizacijos direktorė – Svetlana Novopolskaja

El. p. sn713@hotmail.com

Svetlana Novopolskaja.
Evgenios Levin nuotr.

Viešoji įstaiga Romų visuomenės centras buvo įsteigta 2001 m. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės yra vienas iš jos steigėjų.

46 Per dvidešimt veiklos metų Romų visuomenės centras tapo viena svarbiausių ir aktyviausių organizacijų, besirūpinančių romų integracija ir šios mažumos teisių užtikrinimu.

Pagrindiniai Romų visuomenės centro uždaviniai:

- teikti formaliojo ir neformaliojo švietimo paslaugas;
- įgyvendinti romų įgalinimo priemones;
- sudaryti sąlygas puoselėti romų tautinį tapatumą;
- skatinti tarpkultūrinį dialogą;
- teikti socialines ir teisines paslaugas;
- dalyvauti Lietuvos ir Europos Sąjungos projektuose.

Romų visuomenės centras vykdo integracines priemones, kurios skirtos ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikams, romų jaunimui ir suaugusiesiems.

Mažiausieji romų bendruomenės nariai, gyvenantys Vilniuje, lanko ikimokyklinę grupę, čia siekiama vaikus paruošti mokyklai. Pradėję eiti į mokyklą, vaikai toliau lankosi Romų visuomenės centre, čia gali dalyvauti tautinių šokių, fizinio lavinimo, laisvojo piešimo ir kitų veiklų būreliuose. Taip pat jie gali lankyti dienos centrą „Laipteliai į viršų“ ir dalyvauti edukaciniuose užsiėmimuose ir stovyklose.

Bene daugiausia patirties Romų visuomenės centras turi įgyvendindamas Europos socialinio fondo lėšomis finansuojamus projektus, skirtus romams įtraukti į darbo rinką. Nuo 2004 m. organizacija įgyvendino arba dalyvavo įgyvendinant 4 projektus. Paskutiniame projekte „Dirbkime kartus su romais – naujos darbo galimybės ir iššūkiai“ (2016–2023 m.) dalyvavo apie 350 romų tautybės asmenų.

Romų visuomenės centras aktyviai dalyvauja tarptautinių nevyriausybinų romų organizacijų veikloje Europoje ir kartu su užsienio partneriais įgyvendina tarptautinius projektus. Per dvidešimt veiklos metų įgyvendinta daugiau nei 20 tarptautinių projektų.

Romų visuomenės centras aktyviai įsitraukia sprendžiant visas romų bendruomenės problemas ir siekia padėti kiekvienam bet kurioje situacijoje.

Daugiakultūris vaikų ir jaunimo dienos centras „Padėk pritapti“

Organizacija įsteigta 2009 m.

Organizacijos vadovė – Inga Kreivėnaitė

El. p. pritapti@gmail.com

„Padėk pritapti“ – nuo 2009 m. veikiantis daugiakultūris vaikų ir jaunimo dienos centras, kuriame kasdien susitinka romų vaikai. Nevyriausybines, ne pelno siekiančias, demokratijas, teisingumą, solidarumą, lygybę, pilietiškumą ir savanorystės principais besivadovaujančios organizacijos tikslas – mažinti socialinę atskirtį, integruoti pažeidžiamas grupes, per švietimą, edukaciją, neformalųjį ir įtraukųjį ugdymą skatinti toleranciją.

Nuo 2019 m. organizacija veikia kaip atvira jaunimo erdvė, kurioje skatinamas turiningas jaunuolių užimtumas. Visos „Padėk pritapti“ veiklos orientuotos į edukaciją, socialinių įgūdžių lavinimą, bendruomeniškumą, pagarbą kiekvienam lankytojui, pasitikėjimo kūrimą, darbą su šeimomis, stereotipų griovimą, visuomenės švietimą.

„Padėk pritapti“ nuolat bendradarbiauja su valstybės institucijomis, atstovauja romų ir kitų, socialinę atskirtį patiriančių šeimų teisėms, šviečia visuomenę griaudama stereotipus.

Centro lankytojai, savanoriai ir darbuotojai.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Baltijos regiono romių asociacija (Vilnius)

Organizacija įsteigta 2017 m.

Organizacijos vadovė – Vaiva Poškaitė-Kovaliuk

El. p. sareromalt@gmail.com

Vaiva Poškaitė-Kovaliuk.
Asmeninio archyvo nuotr.

Baltijos regiono romių asociacija įsikūrė 2017 m. Inicatyva įkurti tokio pobūdžio organizaciją kilo Europos Tarybos ir Lietuvos romų bendruomenės organizuotų mokymų romų jaunimui metu 2017 m. lapkritį.

Asociacijos tikslas – skatinti romų tautybės moterų įsitraukimą į visuomenės veiklas, padėti integruotis į visuomenę, tapti aktyvesne jos dalimi, padėti spręsti moterų problemas. Asociacija užsiima neformaliojo švietimo veikla, pilietiniu ugdymu, profesiniu tobulinimu, renginių, skirtų romėms moterims, organizavimu ir kita panašia veikla.

Organizacija „Pagalba romams“

Organizacija įsteigta 2023 m.

Organizacijos vadovė – Birutė Rusevičienė

El. p. birutar@gmail.com

Birutė Rusevičienė.
Lietuvos Respublikos Seimo nuotr.

Nuo 2016 m. Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės projekte „Romų platforma – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis“ tarpininkė dirbanti Birutė Rusevičienė ne tik įvairiose valstybės institucijose sprendžia Marijampolėje ir Kybartuose gyvenančių romų klausimus, bet ir aktyviai dalyvauja įgyvendinant romų įgalinimo projektus. Siekdama dar labiau padėti romams dalyvauti visuomeniniame gyvenime, 2023 m. Rusevičienė įsteigė organizaciją „Pagalba romams“.

Romų meno kolektyvai

„Sare Roma“

Žymiausias romų muzikos ir šokių kolektyvas Lietuvoje – „Sare Roma“.

Kūrybinis jo kelias prasidėjo dar prieškarui, o dabar kolektyve groja, dainuoja ir šoka trečioji karta. Nuo 1996 m. kolektyvui vadovauja Ištvanas Kvik.

Ieškodamas kūrybinės prasmės ir siekdamas profesinio augimo, Kvik bendradarbiauja su profesionaliais klasikinės muzikos atlikėjais. Drauge sukurtos meninės programos ir idėjos perteikia ugingą ir laisvės pojūčiu užburiančią romų dvasią. Kolektyvas yra sukūręs miuziklus „Taboras žengia į dangų“ (2011), „Čigonų baronas“ (2013), pjesę romų genocido tema „Samudaripen. Mergaitė iš vagono“ (2018), jis kasmet dalyvauja „Gypsy Fest“ festivalyje.

2023 m. kolektyvą „Sare Roma“ sudaro Ištvanas Kvik (Ištvanas) – vokalas, Jelena Michaj (Aliona) – vokalas, Svetlana Koldaras (Rožė) – vokalas, Michail Kvik – gitara, Artur Sabilo – gitara, Viktoras Krasauskas – mušamieji, Gabriela Sabilo – smuikas, šokėjos Marija Milevič (Kristina) ir Andžela Kaldaros.

Sare Roma ansamblis,
Lietuvos romų bendruomenės nuotrauka

Dainininkė Konsuela Mačiulevičiūtė

Konsuela yra žinoma kaip romų dainų atlikėja, lietuviškų dainų tekstų autorė ir įvairių muzikinių renginių ir konkursų dalyvė.

Muzikos pradėjo mokytis 1996 m. muzikos mokykloje „Yamaha“. 2011 m. Šiaulių universitete įgijo muzikos pedagogikos bakalauro laipsnį, 2023 m. – magistro. Ji yra daugybės respublikinių ir tarptautinių konkursų dalyvė ir laureatė. Pirmąsias dainas įrašė 2004 m. Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės išleistoje romų dainų rinktinėje „Dželem. Dželem“.

Konsuela Mačiulevičiūtė.

Kauno įvairių tautų kultūrų centro nuotr.

Vaikų Ansamblis „Roma De Drom“

Romų visuomenės centro vaikų ansamblis „Roma de drom“ įkurtas 2001 m. ir jau daugiau nei dvidešimt metų Lietuvos visuomenę supažindina su romų šokiais.

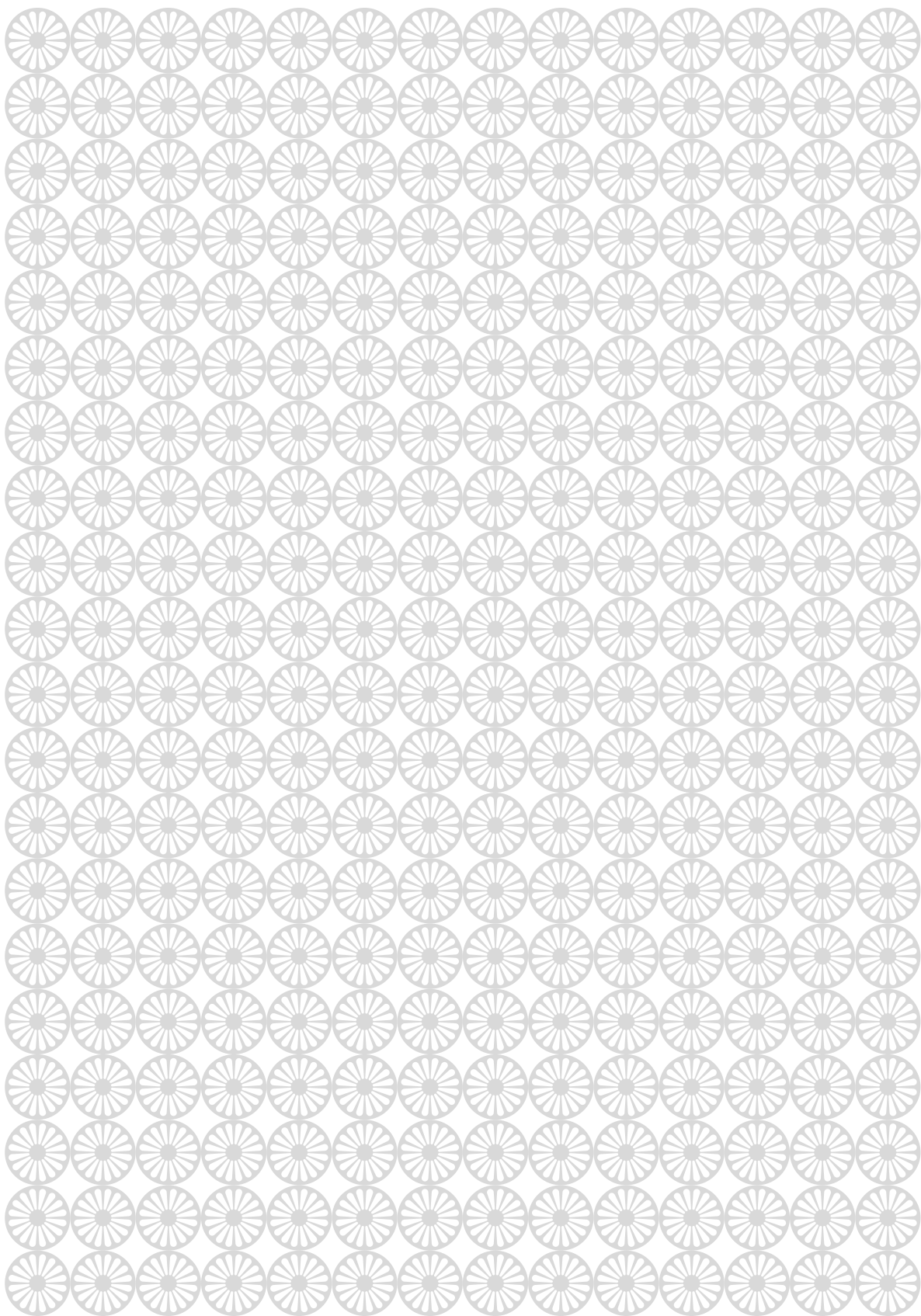
Ansamblyje „Roma de drom“ 2023 m. šoko aštuonios merginos. Prieš penkerius šešerius metus dešimtmetės mergaitės žengė pirmuosius žingsnius scenoje. Vardovaujamos profesionalios šokėjos Marijos Milevič, jos nuolat tobulina savo meninius pasirodymus ir siekia kuo geriau perteikti romų šokių dvasią.

Ansamblis savo pasirodymais džiugina romų muzikos festivalių „Tambūrinas“ ir „Gypse fest“ žiūrovus, dalyvauja projektuose „Kultūrų atas“ Vilniuje ir „Kultūrų sodas“ Kaune, respublikiniame liaudies kūrybos atlikėjų konkurse „Tradicijų paveldėtojai“ ir kituose renginiuose.

Vaikų ansamblio „Roma de drom“ šokėjos.

Romų visuomenės centro nuotr.

III DALIS.
ROMŲ ĮTRAUKTIES PROJEKTAI

Projektas „Vietinės romų platformos – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis“

Projektą įgyvendina: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Projektą remia: Europos Komisija

Nuo 2016 m. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgyvendina projektą „Vietinės romų platformos – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis“.

2023 m. rugpjūtį baigėsi penktas projekto etapas, pasižymėjęs veiklą, skirtą romų jaunimui įgalinti, gausa. Tačiau pagrindinis projekto tikslas nesikeičia nuo 2016 m. – stiprinti bendradarbiavimą su savivaldybėmis, sprendžiant socialinius, švietimo ir sveikatos klausimus.

Siekdamas stiprinti bendradarbiavimą su vietos valdžia, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Lietuvos savivaldybėse įdarbina tarpininkus, kurie padeda romams bendrauti su valstybės institucijomis, sprendžiant jiems svarbius klausimus. Nuo 2023 m. rugsėjo tarpininkai dirba Vilniuje, Jonavoje, Kybartuose, Marijampolėje, Panevėžio rajone.

Pagrindinės tarpininkų veiklos sritys:

- administracinė pagalba įvairiose įstaigose;
- pagalba mokykloms, siekiant užtikrinti lankomumą;
- romų bendruomenės įgalinimas.

Tarpininkai nuolat tobulina kvalifikaciją, kad geriau atliktų savo funkcijas. 2023 m. kartu su kolegomis iš Latvijos ir Estijos jie buvo detalčiau supažindinti su konfliktų prevencija ir jų sprendimo būdais. Gegužės 27–28 d. Pernu mieste Estijoje įvyko romų tarpininkų mokymai „Efektyvus komunikavimas ir konfliktų sprendimas“, o liepos 14–15 d. Rygoje seminaras „Konfliktų sprendimas tarpininkavimo pagrindu“.

Mokymai Pernu, 2023 m. gegužės 28 d.
Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Seminaras Rygoje 2023 m. liepos 14 d.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Departamentas, siekdamas užmegzti glaudesnę bendradarbiavimą su savivaldybių ir seniūnijų administracijų atstovais, mokyklomis, nuolat organizuoja vizitus ne tik tose savivaldybėse, kur dirba tarpininkai, bet ir ten, kur gyvena mažesnės romų bendruomenės, kad sužinotų jų problemas ir pabandytų rasti sprendimo būdus.

2021–2023 m. organizuoti 8 susitikimai: Jonavos rajone (du kartus), Šiauliuose, Panevėžyje, Radviliškyje, Vilniaus rajone, Žagarėje ir Troškūnuose. Juose dalyvavo per 120 asmenų. Nors romų bendruomenės problemas išspręsti nelengva, kartais sprendimo būdai vis dėlto randami: po susitikimo Troškūnuose departamentas finansavo papildomas pamokas pradinėse klasių vaikams Kazio Inčiūros gimnazijoje, taip siekdamas spręsti susitikime su gimnazijos bendruomene iškeltą problemą dėl silpnų valstybinės kalbos įgūdžių tarp romų vaikų.

Romų jaunimas – viena iš tikslinių šio projekto grupių. 2021–2023 m. jaunimui buvo organizuota 16 edukacinių užsiėmimų apie romų kultūrą, Lietuvos istoriją, kultūrą ir tautines tradicijas. Juose dalyvavo daugiau nei 250 jaunuolių.

Romų jaunimas Kauno IX forto muziejuje.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Vykdamas projektą, pavyko įgyvendinti ir naują veiklą – romų jaunimo savanorystę. Pagrindinė savanorystės veikla buvo dalyvauti „Maisto banko“ renginiuose, rinkti maisto produktus, juos rūšiuoti ir dalyti šeimoms. Jaunuoliai kartu vyko į „Maisto banko“ patalpas, padėjo krauti produktus, atrinkti netinkamus.

Savanoriaudami dalyviai sustiprino motyvaciją dalyvauti visuomeninėse veiklose, bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius, atsakomybės jausmą. Šią veiklą įgyvendino daugiakultūris vaikų ir jaunimo dienos centras „Padėk pritapti“.

Jaunimui skirtos veiklos neapsiribojo tik Lietuvos teritorija. 2022 m. nuo gegužės 30 d. iki birželio 3 d. romų jaunimas dalyvavo studijų vizite Lenkijoje ir susitiko su vietos romų organizacijomis Radome ir Varšuvoje, aplankė Krokuvą ir Aušvico memorialinį muziejų. 2022 m. liepos 16–17 d. jaunimas vyko į mokymus Rygoje „Sare Khetene“, o 2023 m. liepos 19–22 d. Taline grupė jaunų romų susitiko su Estijos, Latvijos ir Suomijos jaunimų antrojoje Baltijos šalių romų jaunimo vasaros mokykloje „Sir džives Baltija 2023“. Ši vasaros mokykla – nauja nevyriausybinė organizacijų iniciatyva, kurios tikslas yra ugdyti romų lyderius.

Baltijos šalių romų jaunimo vasaros mokykloje Taline 2023 m. liepos 19–22 d.
Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Pirmą kartą 2023 m. balandžio 21–23 d. buvo organizuota stovykla romų merginoms, ją iš dalies rėmė projektas. Stovyklos tema – jausmai, kurių dažnai neatpažįstame, nedirštame reikšti, bijome išsakyti ir parodyti. Taip pat daug dėmesio buvo skirta savanorystei, kuri augina, leidžia pasijusti svarbia komandos dalimi. Savanorystė įkvepia, ir ypač tada, kai yra lydima dėkingumo, dalijimosi ir bendrystės jausmo. Stovyklą organizavo „Padėk pritapti“.

Merginų stovykla 2023 m. birželio 21–23 d.

„Padėk pritapti“ nuotr.

Romų moterys yra kita svarbi tikslinė grupė, kuriai būtina skirti dėmesį, siekiant aktyvesnio moterų dalyvavimo visuomeniniame gyvenime ir jų įgalinimo. 2023 m. balandžio 13–14 d. Druskininkuose vyko seminaras „Romų moterų integracija: profesinio tobulėjimo link“. Seminare buvo siekiama savarankiškai dirbančias romų moteris supažindinti su buhalterinės apskaitos pagrindais.

Romų moterys dalyvavo 2023 m. gegužės 5–6 d. Rygoje vykusiuose mokymuose Baltijos šalių romų moterims. Dvi mokymų dienos buvo skirtos moterų kompetencijai ugdyti ir naujiems bendradarbiavimo tinklams kurti.

Mokymai Druskininkuose 2023 m. balandžio 13–14 d.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Mokymai Rygoje 2023 m. gegužės 5–6 d.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Vienas iš svarbių projekto tikslų – skatinti toleranciją ir kovoti su antičigonizmu. Įgyvendinant projektą, organizuoti du renginiai, skirti romų genocidui Antrojo pasaulinio karo metais.

2022 m. rugpjūčio 3 d. MO muziejuje Vilniuje pristatyta romų genocidui skirta meninė instaliacija „Samudaripen. Esu Karolis“. Ji sukurta remiantis neseniai Lietuvoje pristatytos Natalijos Gancarz knygos „Esu Karolis“ siužetu. Mažo romų berniuko akimis joje pasakojama apie romų gyvenimą Aušvico-Birkenau nacių koncentracijos stovykloje.

2023 m. sausio 26 d. Šiauliuose vyko romų dainų koncertas, skirtas Tarptautinei holokausto dienai paminėti.

Meninė instaliacija MO muziejuje.

Lietuvos romų bendruomenės nuotr.

Koncertas Šiauliuose.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ne tik įgyvendina projektą „Vietinės romų platformos – kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis“, bet ir semiasi gerosios patirties kitose šalyse. 2023 m. gegužės 29–birželio 1 d. buvo vykstanti į studijų vizitą Heidelberge (Vokietija). Šio vizito metu vyko susitikimai su Centrinės Vokietijos romų ir sintų tarybos (The Central Council of German Sinti and Roma), Vokietijos romų ir sintų dokumentacijos ir kultūros centro (Documentation and Cultural Center of German Sinti and Roma) ir Heidelbergo universiteto atstovais siekiant pasisemti veiklų, susijusių su antičigonizmu, patirties.

Studijų vizito Heidelberge dalyviai.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Projektai romų vaikams

Darbas su vaikais romų visuomenės centre

Projektą įgyvendina: Romų visuomenės centras

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vilniaus miesto savivaldybė

Romų visuomenės centras daugiau nei dvidešimt metų (įsteigtas 2001 m.) dirba su pačiais mažiausiais romų bendruomenės nariais Vilniuje.

Romų visuomenės centras organizuoja:

- užsiėmimus ikimokyklinio amžiaus romų vaikams (10–12 vaikų); užsiėmimai užtikrina lengvesnę vaikų integraciją bendrojo lavinimo mokyklose;
- žaidyklą ir vaikų skaitynių klubą; vaikai gali išsinešti žaislus į namus dviem savaitėmis;
- edukacines išvykas, kuriose vaikai sužino daug įdomių dalykų;
- išvykas į užsienį, kasmet vaikai aplanko 1–2 užsienio šalis;
- vasaros dienos stovyklas; stovykloje vaikai sužino įvairių įdomių faktų, sprendžia logines užduotis, keliauja su edukacinėmis programomis, išbando naujas veiklas;
- vasaros stovyklas; jų tikslas – padėti vaikams ir jaunimui augti emociškai, fiziškai ir išplėsti savo akiratį.

Išvyka į Lenkiją.

Romų visuomenės centro nuotr.

Darbas su vaikais vaikų ir jaunimo dienos centre „Padėk pritapti“ (toliau – „Padėk pritapti“)

Projektą įgyvendina: „Padėk pritapti“

Pagrindiniai rėmėjai: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vilniaus miesto savivaldybė, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos kultūros taryba

Nuo 2009 m. veikiantis dienos centras „Padėk pritapti“ siekia suteikti romų tautybių vaikams galimybę tobulėti, bendrauti ir bendradarbiauti per neformaliojo ugdymo užsiėmimus.

„Padėk pritapti“ veiklos orientuotos į:

- pagalbą pamokų ruošoje;
- emocinio intelekto ugdymą;
- turiningą vasaros užimtumą;
- meninius edukacinius užsiėmimus.

Romų vaikai.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Romų vaikai stovykloje.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Nuolat ieškoma inovatyvių neformaliojo ugdymo būdų, padedančių pažinti, padrąsinti save, pažadinti kūrybiškumą ir bendrauti. Fotografijos, teatro, dailės, muzikos, šokių užsiėmimai labai tinka aktyviems, smalsiems centro lankytojams. Vaikai turi galimybę iš arčiau susipažinti su profesionaliais menininkais, erdvėmis, kuriose jie kuria. Įgyvendinti meniniai projektai:

„100 Nepriklausomybės metų per mano objektyvą“ (2017)

Meninis fotografijos projektas, kurio metu buvo svarstoma, ką reiškia būti tautine mažuma Lietuvoje, kaip lietuviškumą ir pilietiškumą supranta vaikai. Projektas buvo skirtas Lietuvos Valstybės atkūrimo šimtmečiui paminėti. Vaikai vienkartiniais juostiniais fotoaparatais kūrybiškai ir savitai įamžino šimtmetį, artimą aplinką ir tarpusavio santykius. Projekte dalyvavo 30 vaikų, svarbias akimirkas jie užfiksavo daugiau nei 600 nuotraukų.

Nuotrauka iš projekto „100 Nepriklausomybės metų per mano objektyvą“.
„Padėk pritapti“ nuotr.

„Rom Hop“ (2020)

Projekto metu buvo siekiama atskleisti vaikų ir jaunimo kūrybinį potencialą per šiuolaikinį šokį ir muziką, skatinant domėjimąsi savo tapatybe ir aktyvų dalyvavimą kultūroje. Vaikai dalyvavo repo dirbtuvėse ir gatvės šokių užsiėmimuose.

Projekte „Rom hop“ dalyvaujantys vaikai.
„Padėk pritapti“ nuotr.

„Miro foro“ projektas (2021)

Kūrybinių dirbtuvių metu vaikai ir jaunuoliai kartu su fotografu Visvaldu Morkevičiumi tyrinėjo savo aplinką: namus, erdves, kuriose lankosi, miestą. Fotoaparatu jie fiksavo objektus, žmones ir erdves, kurie jiems svarbūs ir aktualūs. Kartu su iliustratore Akvile Magicdust projekto dalyviai interpretavo fotografijas ir kūrė pasakojimą apie save ir savo aplinką žino formatu. Taip pat vaikai sukūrė romų ir lietuvių kalbų žodynėlį, sudarytą iš žodžių, kuriuos parinko dirbtuvių dalyviai.

Projektą vainikavo vaikų darbų paroda.

Vaikų darbų paroda Kirtimų kultūros centre.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Projektai romų jaunimui**Romų jaunimo erdvė Vilniuje**

Projektą įgyvendina: „Padėk pritapti“

Pagrindiniai rėmėjai: Jaunimo reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilniaus miesto savivaldybė, „Erasmus+“

Jaunimo erdvė skirta romų jaunimui nuo 14 metų, joje siekiama padėti jauniems žmonėms integruotis į visuomenės gyvenimą. Tris kartus per savaitę toje erdvėje lankosi mažiau motyvacijos turintis jaunimas. Erdvės veiklos orientuotos į jaunųjų įgalinimą, savivertės auginimą, savęs pažinimą, bendradarbiavimą, lyčių lygybę, tolerancijos skatinimą, savanorystę, diskusijas.

Jaunimo erdvės lankytojai:

- dalyvauja edukaciniuose užsiėmimuose;
- planuoja ateities karjerą;
- sportuoja;

„Padėk pritapti“ centrą lankantys jaunuoliai su uždegimu lanko mišrių kovos menų treniruotes. Dėl puikių rezultatų romų jaunimas nuolat dalyvauja tarptautinėse varžybose, o 2023 m. rugpjūtį sėkmingai atstovavo Lietuvai mišrių kovos menų pasaulio čempionate Jungtiniuose Arabų Emyratuose. Sportas suteikia jiems pasitikėjimo savimi ir motyvuoja siekti rezultatų visose gyvenimo srityse.

- dalyvauja tarptautiniuose jaunimo mainuose;

Stažuotės Izmiere (Turkija, 2023) metu romų jaunimas iš Vilniaus dalijosi gerosiomis praktikomis su vietos romų ir pilietinės visuomenės organizacijomis. Lietuvą ir Turkiją šiame projekte suvienijo bendras tikslas – siekis įgalinti jaunimą drąsiai atstovauti savo bendruomenėms.

Jaunimo erdvė.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Edukacija Vilniaus muziejuje.
„Padėk pritapti“ nuotr.

66

Tarptautiniai jaunimo mainai Turkijoje.
„Padėk pritapti“ nuotr.

Romų jaunimas – tarptautinės romų bendruomenės dalis

Projektą įgyvendina: Romų visuomenės centras

Pagrindiniai rėmėjai: tarptautinės romų organizacijos

Romų visuomenės centras daugelį metų bendradarbiauja su tarptautinėmis romų organizacijomis, yra Europos romų organizacijų tinklo „ERGO tinklas“ narys. Viena iš tarptautinės veiklos kryptių – romų jaunimo įgalinimas ir įtraukimas į tarptautines veiklas.

Nuo 2015 m. romų jaunimas iš Lietuvos dalyvauja tarptautiniame projekte „Dikh He Na Bister – romų genocido minėjimas“. Krokuvoje ir Aušvice kasmet organizuojama renginyje paminimos romų genocido aukos Antrojo pasaulinio karo metu. Šiuo projektu siekiama skatinti romų jaunimo sąmoningumą, ugdyti lyderius, skleisti informaciją apie romų genocidą.

Lietuvos ir Latvijos grupės renginyje „Dikh He Na Bister“ Krokuvoje 2023 m.

Romų visuomenės centro nuotr.

67

2022 m. Romų visuomenės centras prisijungė prie Tarptautinės romų jaunimo organizacijos „PHEREN Amencia“ iniciatyvos „Europos romų jaunimo sostinė“. Kasmet jaunesni romų lyderiai susitinka vis kitoje Europos sostinėje, Europos romų jaunimo sostinėje, kad kurtų, įkvėptų vienas kitą, mokytųsi vienas iš kito ir neigtų stereotipus.

Jaunimo forumas Tiranoje 2022 m.

Romų visuomenės centro nuotr.

Projektai romų moterims

Projektas „Mes – galinčios ir įgalintos“ (nuo 2021 m. iki dabar)

Projektą įgyvendina: „Padėk pritapti“, Romų visuomenės centras

Pagrindiniai rėmėjai: Vilniaus miesto savivaldybė, Aktyviųjų piliečių fondas

Pagrindinis šio tęstinio projekto tikslas – įgalinti romes merginas ir moteris aktyviau dalyvauti visuomeniniame gyvenime, darbo rinkoje, planuoti profesiją, kelti kompetencijas ir raštingumą. Projekto metu organizuojami reguliarūs socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo užsiėmimai, kas savaitiniai lietuvių kalbos kursai, kompiuterinio raštingumo pamokos, profesinio orientavimo, karjeros planavimo užsiėmimai.

2023 m. organizuoti kosmetologijos užsiėmimai ir intensyvūs visažo kursai, trukę 3 mėnesius.

Kosmetologijos užsiėmimai.

„Padėk pritapti“ nuotr.

Projektas „Amaro šukaripen / Mūsų grožis“ (2022)

Projektą įgyvendino: „Padėk pritapti“

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilniaus miesto savivaldybė, Aktyvių piliečių fondas

Projekto „Amaro šukaripen / Mūsų grožis“ tikslas – skatinti romų merginų pasitikėjimą savimi, aktyvų dalyvavimą ir organizuoti romų madų šou. Visą pusmetį merginos modeliavo kostiumus, rinko dekoracijas, mokėsi šokti ir vaikščioti scenoje. Šį darbą vainikavo nuostabus renginys Vilniaus rotušėje 2022 m. rugsėjo 1 d. Audringi žiūrovų plojimai palaikė, drąsino ir patvirtino, kad madų šou valanda pranoko lūkesčius. Merginos jautėsi įkvėptos ir entuziastingai nusiteikusios tęsti šio madų šou pristatymus. Madų šou papildė gyva „Rakija Klezmer Orkestar“ muzika, ją lydėjo aktorių keturiomis kalbomis skaitoma poezija, versta iš romų kalbos.

Merginos, dalyvaujančios projekte „Amaro šukaripen“, „Padėk pritapti“ nuotr.

Projektas „Šukar Beauty – Grožio laboratorija“ (nuo 2023 m.)

Projektą įgyvendina: Lietuvos sakaliukų sąjunga

Pagrindiniai rėmėjai: Vilniaus miesto savivaldybė. Projektą palaiko Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Europos Sąjungos CERV programos projektas „#S4Change“

Pirmą kartą duris atvėrė grožio salonas, kuriame savo veiklą pradėjo trys aktyvios blakstienų, antakių, plaukų priežiūros ir makiažo meistrės. Keletą metų merginos lankė įvairius kursus, kaupė diplomus, mokė jaunimo erdvės ir dienos centro lankytojas makiažo subtilybių ir svajojo įsidarbinti profesionaliame grožio salone. Projektą palaikė Vilniaus miesto savivaldybė, skyrusi finansavimą socialiniam romų merginų verslui vystyti.

Grožio salonas „Šukar Beauty“, Bertos Tilmantaitės nuotr.

Projektai suaugusiųjų įgalinimui

Projektas „Dirbkime kartus su romais – naujos darbo galimybės“ (2016–2023)

Projektą įgyvendino: Romų visuomenės centras kartu su partneriais

Pagrindiniai rėmėjai: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija

Projektas „Dirbkime kartus su romais – naujos darbo galimybės“ buvo vienas ilgiausiai vykdytų romams įdarbinti ir įgalinti skirtų projektų. Jis apėmė didelę romų bendruomenės dalį.

Projektu buvo siekiama sudaryti sąlygas romams įsitraukti į darbo rinką; skatinti motyvaciją dirbti, naudojant inovatyvias karjeros ugdymo priemones; sudaryti sąlygas įgyti ir kelti kvalifikaciją; įsitvirtinti ir dalyvauti visuomenės gyvenime; formuoti teigiamą požiūrį į romų bendruomenę; naikinti stereotipus; keisti darbdavio ir darbuotojo santykius įdarbinant romus.

Seminaras darbdaviams.

Romų visuomenės centro nuotr.

Projekte buvo vykdomos šios veiklos: individualus ar grupinis motyvavimas; asmens poreikių vertinimas; socialinių ir darbinių įgūdžių ugdymas, palaikymas ir atkūrimas; socialinio darbuotojo, teisininko konsultacijos; sociokultūrinės paslaugos; sporto užsiėmimai; bendrųjų įgūdžių (skaitmeninio raštingumo, kalbų, verslumo) ugdymas; komunikacijos ir viešojo kalbėjimo mokymai; tarpininkavimas ir kita pagalba įsidarbinant ir įsidarbinus.

Ypač daug dėmesio buvo skiriama jaunimo įtraukčiai ir įgalinimui. Projektas pasiūlė plačią savivertės kėlimo programą romų jaunimui, jis taip pat apėmė tarptautinius romų jaunimo mainus, specialius karjeros mokymus, kuriuos vedė romų verslininkai.

Vykdamas projektą, atrasti inovatyvūs romų įtraukties į darbo rinką metodai, kurie padėjo pagrindinio išsilavinimo neturintiems romams įgyti profesinę kvalifikaciją.

Projekte dalyvavo 341 romų tautybės asmuo, iš jų 151 romų moteris.

Įsidarbino 40 proc. šio projekto dalyvių.

Projektas laikomas vienu inovatyviausių ir sėkmingiausių pažeidžiamų grupių integracijos srityje.

Projekto dalyvė Elena Soročinskaja,
Romų visuomenės centro nuotr.

Projektas „GALIU – romų bendruomenės įgalinimas skatinant socialinę integraciją“ (2020–2022)

Projektą įgyvendino: Lietuvos romų bendruomenė kartu su partneriais

Pagrindinis rėmėjas: Aktyvių piliečių fondas

Projektu „GALIU“ buvo siekiama sumažinti socialinę romų atskirtį, kitais žodžiais sakan, padidinti teigiamą visuomenės požiūrį į romus. Todėl savivaldybėse, kuriose vyko projekto veiklos, romai buvo ne tokie uždari, labiau pasirengę įsitraukti į bendruomenės veiklas. Vilniaus, Marijampolės, Šiaulių savivaldybėse gyventojai turėjo galimybę artimiau susipažinti su romų kultūra ir aktyviai įsitraukti į bendras veiklas (vyko tarpkultūrinio dialogo dirbtuvės). Geresnis romų bendruomenės pažinimas leido saugiau jaustis gyvenant šios pažeidžiamos grupės kaimynystėje ir lengviau spręsti bendras problemas.

Projektas buvo skirtas romų tautybės žmonėms.

Projekte dalyvavę romai yra ne tik įgiję socialinio verslumo įgūdžių, pradėję socialinio verslo iniciatyvas, bet ir įsitraukę į savanoriškas, kultūrinės veiklas, užmezgę pažinčių su skirtingų organizacijų atstovais, taip pat su neromų bendruomenės nariais. Tikimasi, kad projekto metu sukurti ryšiai, bendros patirtys ir veiklos sumažino romų socialinę atskirtį, jie tapo geriau žinomi vietos bendruomenėse. Projekto metu romų įgytos kompetencijos ir sustiprinti gebėjimai dirbti su šia etnine grupe, sukurtas bendradarbiavimas tarp organizacijų bus efektyviai panaudojami kaip gerosios praktikos pavyzdžiai pristatant projekto rezultatus projekte tiesiogiai nedalyvavusiems romų bendruomenės nariams apie savanorystės ir socialinio verslo galimybes.

Pagrindiniai projekto rezultatai – pasirengimas savanoriškoms veikloms, savanoriškos veiklos įgyvendinimas, romų socialinio verslumo įgūdžių stiprinimas, tarpkultūrinio dialogo skatinimo renginiai, socialinės reklamos kūrimas.

Socialinio verslumo mokymai.

Projekto „GALIU – romų bendruomenės įgalinimas, skatinant socialinę integraciją“ nuotr.

Kultūros projektai

Projektas „Romų kultūros festivalis „Gypsy Fest“

Projektą įgyvendina: Lietuvos romų bendruomenė ir Baltijos romų asociacija

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos kultūros taryba, Vilniaus miesto savivaldybė

Lietuvos romų bendruomenė kartu su Baltijos romų asociacija nuo 2017-ųjų organizuoja kasmetinį Lietuvos romų kultūros festivalį „Gypsy Fest“. Šis renginys siekia pristatyti romų kultūrą plačiajai visuomenei ir keisti neigiamus stereotipus. Renginyje pasirodo Lietuvos romai, vaikų kolektyvai, taip pat atvyksta romų ansamblių iš užsienio. Renginį vainikuoja koncertas vilniečiams ir miesto svečiams. „Gypsy Fest“ festivalio reikšmė ir įtaka Lietuvos kultūros pasaulyje nuolat auga ir daro teigiamą poveikį.

Festivalis „Gypsy Fest“.

Lietuvos romų bendruomenės nuotr.

Projektas „Romų jaunimo festivalis „Tambūrinas“

Projektą įgyvendina: Romų integracijos centras

Pagrindinis rėmėjas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Kasmet Šiauliuose organizuojamas romų jaunimo festivalis „Tambūrinas“ jau tapo tradiciniu renginiu, į kurį suvažiuoja romų atlikėjai iš visos Lietuvos. Festivalio tikslas – suburti romų ir kitų tautybių jaunimą bendrai veiklai, skatinti romų jaunimą puoselėti romų kultūrą. Festivalio sumanytoja ir pagrindinė organizatorė – žymi romų dainininkė Konsuela Mačiulevičiūtė, siekianti skleisti romų kultūrą ir kovoti su neigiamais stereotipais.

Romų jaunimo festivalis „Tambūrinas“.
Konsuelos Mačiulevičiūtės nuotr.

76

Festivalis „Gypsy Fest“.
Lietuvos romų bendruomenės nuotr.

77

Projektas „Andrew Miksio paroda MO muziejuje „BAXT“ (2022)

Projektą įgyvendino: fotomeninkas Andrew Miksys

Pagrindiniai rėmėjai: Vilniaus miesto savivaldybė, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos kultūros taryba, Kazickų šeimos fondas

Projekto partneris: „Padėk pritapti“

2022 m. nuo vasario iki rugpjūčio vidurio MO muziejuje Vilniuje buvo eksponuojama fotomenininko Andrew Miksio paroda „BAXT“. Menininkas žiūrovui suteikė galimybę apmąstyti romų padėtį Lietuvoje ir Europoje iš meninės, istorinės, socialinės ir politinės perspektyvos.

Parodoje pirmą kartą pristatytos naujausios menininko Miksio fotografijos iš jau 20 metų Lietuvos romų gyvenimą fiksuojančio projekto „BAXT“. Parodą lydėjo dirbtuvės šeimoms su menininke Akvile Magicdust.

BAXT paroda,
MO muziejaus nuotr.

Projektas „Nupiešk man kelią. Iliustruota Lietuvos romų istorija“ (2019)

Projektą įgyvendino: „Padėk pritapti“

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos Respublikos Vyriausybė

Kartu su iliustratore Akvile Misevičiūte „Padėk pritapti“ sukūrė pirmąjį Lietuvoje komiksą apie romų bendruomenę. Jame pasakojama Lietuvos romų istorija, skatinama tolerancija skirtingoms kultūroms ir papročiams. Komiksas buvo įvertintas Nacionaliniu lygybės ir įvairovės apdovanojimu tautų dialogo srityje 2020 m.

„Nupiešk man kelią. Iliustruota Lietuvos romų istorija“
MO muziejaus nuotr.

Projektas „Pažink romų kultūrą per muziką“ (2022)

Projektą įgyvendino: Baltijos regiono romių asociacija

Pagrindinis rėmėjas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Baltijos regiono romių asociacija kartu su partneriu – romų meno kolektyvu „Sare Roma“ įgyvendino edukacinį projektą „Pažink romų kultūrą per muziką“, skirtą tiems, kas nori iš arčiau pažinti romų dainas, išmokti atlikti jų kūrinius, susipažinti su atlikimo technika. Projekto metu nufilmuotos keturios dainos: romų liaudies dainos „Brička“ ir „Sakyk man matytė“, daina „Lietuvatė“, romų himnas „Gelem, gelem“ kartu su užduotimis ir dainų tekstais. Dainas galima rasti „Youtube“ kanale ir puslapyje www.romuplatforma.lt.

„Pažink romų kultūrą per muziką“, Lietuvos romų bendruomenės nuotr.

Projektai romų kalbai puoselėti

Projektas „Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvas“ (2021)

Projektą įgyvendino: „Padėk pritapti“

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos kultūros taryba, Vilniaus miesto savivaldybė

Projekto metu kartu su mokslininkais, romų kalbos ir istorijos ekspertais buvo renkama etnografinė medžiaga apie Lietuvos romų bendruomenę, prisiminimus apie karą, klajoklių gyvenimo patirtis, gyvenimą sovietmečiu, tradicinius patiekalus. Visos istorijos buvo renkamos romų kalba, vėliau verčiamos į lietuvių kalbą. Projekto metu taip pat surinkta unikali vaizdo medžiaga iš Nacionalinio M. K. Čiurliono muziejaus, Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Lietuvos ypatingojo archyvo, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos. Projektą vainikavo knygos „Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvas“ pristatymas.

Knyga „Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvas“. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos nuotr.

Projektas „Romų kalbos dienos minėjimas“

Projektą įgyvendina: „Padėk pritapti“

Projektą remia: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilniaus miesto savivaldybė

Lapkričio 5-ąją minima Tarptautinė romų kalbos diena. Romų kalba įdomi tuo, kad neturi savo rašytinio paveldo. Tai – gyvas, iš kartos į kartą perduodamas žodis. Bendroji romani kalba yra skirtingų dialektų, kuriais kalba visoje Europoje, įskaitant Lietuvą, gyvenantys romai, pagrindas. Gyvendami Lietuvoje romai sukūrė savitą romų kalbos patarmę, priskiriamą Baltijos dialektui. Įvairių Lietuvos regionų romų kalba šiek tiek skiriasi. Po Antrojo pasaulinio karo iš Besarabijos ir Rusijos į Lietuvą atvykę romai kalba kotliarų kalba.

Kasmet „Padėk pritapti“ organizuoja renginius, skirtus Tarptautinei romų kalbos dienai paminėti. Skamba romų dainos, šokiai, vyksta kalbos dirbtuvės ir kiti renginiai.

Romų kalbos žodžiai
„Padėk pritapti“ nuotr.

Projektas „Romany čhib – romų kalbos pamokos pradedantiesiems“ (2022–2023)

Projektą įgyvendino: „Padėk pritapti“

Pagrindinis rėmėjas: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Projekto metu suteikta su romų bendruomene dirbantiems specialistams ir savanoriams galimybė išmokyti romų kalbos pagrindus. Kursai paskatino geresnį bendruomenės pažinimą, ugdė naujas kompetencijas, skatino artimesnę bendravimą ir bendradarbiavimą. Kursai buvo parengti ir vedami romų kalbos ir kultūros ekspertų: Gopalo Michailovskio, dr. Kirilo Kozhanovo. Projekte dalyvavo su romų bendruomene dirbantys tarpininkai, socialiniai darbuotojai ir edukatoriai, Tautinių mažumų departamento atstovai. Projekto metu parengta metodinė medžiaga ir 88 akademiniai valandų romų kalbos ir kultūros praktiniai-teoriniai užsiėmimai.

Romų kalbos žodžiai
„Padėk pritapti“ nuotr.

Romų genocidui skirti projektai

Projektas „Romų genocido minėjimas“

Projektą įgyvendina: nevyriausybinės romų organizacijos, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Pagrindinė rėmėja: Lietuvos kultūros ministerija

2004 m. Romų visuomenės centras kartu su romų nevyriausybinėmis organizacijomis ir Tautinių mažumų departamentu prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės rugpjūčio 2-ąją pradėjo minėti Romų genocido dieną. Laikui bėgant vis daugiau valstybės ir nevyriausybinių organizacijų prisijungia prie minėjimo Panerių memorialo, o 2019 m. Lietuvos Respublikos Seimas oficialiai pripažino rugpjūčio 2-ąją Romų genocido atminimo dieną. Nuo tada Panerių memorialo susirenka vis gausnes būrys žmonių, norinčių pagerbti romų aukas Antrojo pasaulinio karo metais. 2023 m. minėjimas pirmą kartą vyko prie vadinamosios „Kauno duobės“ Panerių memorialo, kur, mokslininkų skaičiavimais, galėjo būti nužudyta iki 100 romų tautybės asmenų.

„Kauno duobė“ Panerių memorialo.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Projektas „Atminimo akmenys“ (2016)

Projektą įgyvendino: Lietuvos žmogaus teisių centras

Pagrindinis rėmėjas: EVZ fondas

Atminimo akmenys (vok. Stolpersteine) – tai šaligatviuose ar gatvių grindiniuose montuojamos atminimo lentelės, skirtos nacionalsocializmo aukoms įamžinti. 2016 m. Žmogaus teisių centro iniciatyva Panevėžyje, Tilvyčio g. 1, buvo įmontuoti keturi Atminimo akmenys. Taip Panevėžys prisidėjo prie didžiausio Europos memorialo po atviru dangumi. Šios lentelės grindinyje tapo pirmuoju monumentu Lietuvoje, įprasminančiu romų bendruomenės tragediją. Atminimo akmenys įamžino panevėžietes Oną Bagdonavičiūtę-Matuzevičienę, Anastaziją Bagdonavičiūtę-Jablonskienę, Zosę Matuzevičiūtę, Oną Bagdonavičiūtę-Grachauskienę. Jie taip pat simboliškai primins visus romus, kankintus ar nužudytus Antrojo pasaulinio karo metais.

Atminimo akmenys Panevėžyje.

Astos Rimkūnienės nuotr.

Projektas „Muzikinė pjesė „Samudaripen. Mergaitė iš vagono“ (2018–2020)

Projektą įgyvendino: asociacija Lietuvos romų bendruomenė

Pagrindiniai rėmėjai: Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Romų visuomenės centras

2018 m. rugpjūčio 2 d. Vilniaus rotušėje vyko muzikinės pjesės „Samudaripen. Mergaitė iš vagono“ premjera. Šiai pjesei pasirinktas tikras įvykis. Mergaitė iš vagono – tai dešimtmetė romė Anna Maria Steinbach. Išvežta su šeima į koncentracijos stovyklą Aušvice, po trijų mėnesių kartu su savo mama, broliais ir seserimis buvo nužudyta dujų kameroje. Pjesėje pasakojama, kaip romų šeima vežama vagonė į koncentracijos stovyklą, o gretimais bėgiais vežamos ir žydų šeimos. Kai vagonai trumpam sustoja, romų mergaitė bendrauja su žydų berniuku, bet vieną dieną vagonui sustojus, mergaitė nebeturi kam pamajuoti. Kelionės metu romai nepraranda vilties, dainuoja, netgi šoka. Tačiau visko pabaigoje lieka tik vėjo draikomi pelenai. Muzikinė pjesė buvo rodoma Vilniuje (du kartus), Panevėžyje, Šiauliuose, Kauno rajone Raudondvaryje.

„Muzikinė pjesė „Samudaripen. Mergaitė iš vagono“.
Panevėžio muzikinio teatro nuotr.

Projektas „Dokumentinis filmas „Juodasis paukštis. Romų genocido atmintis“ (2020)

Projektą įgyvendino: LRT kūrybinė komanda

Pagrindinė rėmėja: Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

2020 m. liepos 30 d. Vilniaus geležinkelio stoties pramoginėje erdvėje „Peronas“ vyko dokumentinio filmo „Juodasis paukštis. Romų genocido atmintis“ (autorė ir režisierė Rūta Sinkevičienė) premjera, skirta Romų genocido atminimo dienai. Dokumentinėje apybraižoje pasakojama apie savitą romų bendruomenę Lietuvoje, kuri visada kūrė savą kultūrą, grindžiamą savomis taisyklėmis, todėl visuomenės buvo matoma kaip grėsmė.

„Dokumentinis filmas „Juodasis paukštis. Romų genocido atmintis“.
G. Kartano nuotr..

Romų genocidui skirtos knygos

Knyga „Panevėžio romų kančių keliai 1941–1945“

Knygą parengė Vida Bernortienė ir Daiva Tumasonytė, įgyvendindamos projektą „Romų jaunimo dalyvavimas, patirtis ir įgalinimas“ (JUST/2013/FRAC/AG/6230)

„Panevėžio romų kančių keliai“ – viena pirmųjų knygų apie romų genocidą. Tai – liudijimų apie romus, nukentėjusius per Holokaustą, rinkinys. Medžiagą leidiniui surinko ilgus metus su Panevėžio romais bendradarbiavusios ir jų istorijos faktus bei šiandieninio gyvenimo detales fiksavusios Vida Beinortienė ir sesuo Daiva Tumasonytė. Knygoje pasakojamos autorių surinktos istorijos apie vietos romus priverčiamųjų darbų ir koncentracijos stovyklose Vokietijoje, Prancūzijoje ir prisiminimai apie Panevėžio romų kančias Lietuvoje. Vietos romų likimas aprašomas pasitelkiant išlikusius liudininkų prisiminimus, jų artimųjų pasakojimus, asmeninių albumų nuotraukas, archyvinę medžiagą.

88

Knyga „Esu Karolis“ (2017)

Projektą įgyvendino Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės kartu su Lenkijos institutu Vilniuje

„Esu Karolis“ (originalus pavadinimas „Mietek na wojnie“) į lietuvių kalbą išversta rašytojos Natalijos Gancarz knyga apie romus Aušvico-Birkenau nacių koncentracijos stovykloje. Iliustracijų gausioje edukacinėje knygoje, kurią apipavidalino iliustratorė Diana Karpowicz, romų likimas Antrojo pasaulinio karo metais matomas romų berniuko, patekusio į koncentracijos stovyklą ir bandančio suprasti bei paaiškinti savo situaciją, akimis. Ši apie Holokausto tragediją pasakojanti istorija siūlo pažvelgti į romų genocidą iš aukos perspektyvos. Pagrindinio knygos herojaus vaikiška kasdienybė petraukiama karo, kuris perkelia vaiko pasaulį į koncentracijos stovyklą. Čia susimaišo skirtingi mažo berniuko poreikiai, baimės ir troškimai: Karolis išgyvena išsiskyrimą, liūdesį, siaubą dėl savo ir savo artimųjų gyvybių, kenčia alkį ir nerimą. Grėsmės akivaizdoje berniukas susiduria su etninės tapatybės klausimu ir bando suprasti, kodėl atsidūrė Aušvico-Birkenau stovyklos romų lageryje. Nepaisant to, berniuko kasdienybėje, nors ir drastiškai pakeistoje koncentracijos stovyklos sąlygų, išlieka ir vaikiški poreikiai žaisti, turėti draugų, pažinti pasaulį.

Knyga „Teisė prisiminti. Švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą“ (2018)

Projektą įgyvendino Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės kartu su Europos Taryba

„Teisė prisiminti“ – mokymo priemonė, skirta visiems, norintiems daugiau žinoti apie romų genocidą ir siekiantiems kovoti su romų diskriminacija. Istorinių įvykių atmintis ir minėjimas šioje knygoje pateikiami kaip svarbi žmogaus teisių principų įtvirtinimo visuomenėje dalis. Vienas pagrindinių knygos tikslų – įtraukti jaunimą, taip pat ir romų, į sudėtingą romų genocido pažinimo ir pripažinimo procesą visuomenėje. Šis leidinys skirtas su jaunais žmonėmis daugiakultūroje aplinkoje dirbantiems specialistams ir gali būti naudojamas mokyklose ir neformalių užsiėmimų metu. Diskutuodami šia tema, sužinodami naujų faktų, kontekstualizuodami romų genocidą jaunuoliai ne tik praplės savo žinias apie Antrojo pasaulinio karo aukas, bet ir įgis su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir tautinių mažumų padėtimi visuomenėje susijusios informacijos. „Teisė prisiminti“ pabrėžia romų genocido pripažinimo ir minėjimo svarbą romų bendruomenėms ir visoms Europos visuomenėms apskritai. Knygoje ne tik pristatomi istoriniai Holokausto, kurio metu buvo vykdomas romų genocidas, įvykiai, bet ir aptariamos šios tragedijos prielaidos, rasizmo ir romofobijos pasekmės, praėties įvykiai leidinyje susiejami su dabartine romų

89

padėtimi Europoje.

Knyga „Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais“ (2020)

Projektą įgyvendino Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

2019 m. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės subūrė komandą mokslininkų, tyrinėjančių romų genocidą, ir ekspertų, besidominčių šia tema, kad parengtų išsamią, naujausiais duomenimis grįstą monografiją apie romų naikinimą Antrojo pasaulinio karo metais.

Straipsnius leidiniui parašė dr. Arūnas Bubnys, tyrinėjantis romų persekiojimą Lietuvoje; Vilniaus universiteto lektorė Neringa Latvytė, surinkusi labai svarbius duomenis apie romų žudymą Paneriuose, vadinamojoje „Kauno duobėje“; dr. Zigmantas Vitkus papildė monografiją savo straipsniu apie romų genocido Paneriuose atminimą.

Leidinį sudariusi Aurėja Jutelytė parašė straipsnius apie romų genocidą Europoje ir romų genocido pripažinimą ir įamžinimą, knygą ji papildė Zofijos Beresnevičiūtės-Sinkevičienės liudijimu apie romų gyvenimą lageriuose, kurį užrašė Vida Beinortienė.

Konkursas premijai už geriausią baigiamąjį mokslo darbą Lietuvos tautinių mažumų tematika gauti

2016 m. Tautinių mažumų departamentas, siekdamas paskatinti aukštųjų universitetinių mokyklų studentus domėtis Lietuvos tautinėmis mažumomis ir įvairių studijų krypties mokslo darbams rinktis su tautinėmis mažumomis susijusias temas, įsteigė premiją už geriausią baigiamąjį mokslo darbą Lietuvos tautinių mažumų tematika.

Premiją gauti gali pretenduoti visų Lietuvos ir užsienio aukštųjų universitetinių mokyklų bakalauro, magistro ir doktorantūros studijų absolventai, kurie per pastaruosius dvejus metus apgynė tautinių mažumų studijų srities baigiamąjį mokslo darbą arba tautinių mažumų aspektus plačiai nagrinėjo ir integravo kitos tematikos baigiamajame mokslo darbe, taip pat doktorantai, per pastaruosius dvejus metus publikavę mokslinį straipsnį tautinių mažumų tema.

2016–2023 m. premijuoti trys darbai, kuriuose nagrinėjamos romų genocido ir romų dalyvavimo tarptautinio mobilumo procesuose temos. 2016 m. premija skirta Aurėjai Jutelytei už baigiamąjį bakalauro studijų darbą „Lietuvos romų genocido atmintis kaip atminties kūrėjų veikimo laukas“. 2018 m. Aurėja Jutelytė gavo premiją už magistro studijų darbą „Transnational patterns of Roma Genocide Commemoration in the EU“. 2021 m. Agnėškai Avin premija skirta už magistro darbą „Įsivaizduojant geresnį gyvenimą: Vilniaus romų dalyvavimas tarptautinio (ne) mobilumo procesuose“.

Premijos įteikimas Aurėjai Jutelytei 2018 m.

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuotr.

Šaltiniai ir literatūra lietuvių kalba

Lietuvos romų sakinės istorijos archyvas, Vilnius, 2022.

Romų istorijos ir kultūros mokymo priemonė, Vilnius, 2013.

Simoniukštytė Aušra, Lietuvos romų istorijos apžvalga, www.romuplatforma.lt.

Teisė prisiminti: švietimo vadovas jaunimui apie genocidą, Europos Taryba, 2017.

Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais, Vilnius, 2020.

<https://literaturairmenas.lt/publicistika/papuszos-eilerasciai>.

Šaltiniai ir literatūra anglų kalba

Brooks Ethel „Why It’s Time to Reclaim Romani Art History“. <https://www.frieze.com/article/why-its-time-reclaim-romani-art-history>.

Dance, <https://www.romarchive.eu/en/dance/>.

Gelbart Petra, „Is There Such a Thing as Romani Music?“, <https://www.romarchive.eu/en/music/there-such-thing-romani-music/>.

Gelbart Petra „The Universe of Romani Music“, www.eriac.org.

Grigore Delia, „A Pattern of Thinking in Rromani Poetry“, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no30_ses/p161-178.pdf.

Holocaust. Factsheets on Romani history, <https://rm.coe.int/holocaust-factsheets-on-romani-history/16808b1ab0>.

Romani literature, Factsheets on Roma history, Council of Europe, <https://rm.coe.int/factsheets-on-romani-literature-2-0-romani-literature/1680aac50f>.

